

ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУЛЫҚТАР

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ЕРЕКШЕ
БІЛІМ БЕРУГЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРҒА
АРНАЛҒАН ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫН
ҰЙЫМДАСТЫРУ**

«SDU UNIVERSITY» МЕКЕМЕСІ

Кошербаева Л.К., Исмагулова С.К.

ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУЛЫҚТАР

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ЕРЕКШЕ
БІЛІМ БЕРУГЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРҒА
АРНАЛҒАН ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫН
ҰЙЫМДАСТЫРУ**

Қаскелең, 2024

ОӘЖ 376
КБЖ 74.3
К 76

Рецензенттер:

Танирбергенова А.Ш. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының КеАҚ, Тәрбие теориясы мен әдістемесі орталығының директоры.

Ибраев М.У. – саяси ғылымдар кандидаты, Ақмола облысында инклюзивті білім беруді дамыту жөніндегі үйлестіру кеңесінің төрағасы.

Авторлар:

Кошербаева Л.К. – профессор, «Қоғамдық денсаулық сақтау» мамандығы бойынша PhD.

Исмагулова С.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы КеАҚ, Үздіксіз білім беру орталығының директоры.

«Жалпы білім беретін мектептерде ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға арналған инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру». // Оқу-әдістемелік нұсқаулықтар. – Қаскелең, «SDU University» мекемесі, 2024- 94 б.

Ерекше білім беруге қажеттіліктері (ЕБҚ) бар балаларға білім беру олардың табысты әлеуметтенуі және өз қабілеттерін жүзеге асыруда маңызды болып табылады. Мемлекет пен қоғамның басты міндеті олардың әлеуметтік оңалтуы мен бейімделуін қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасау және қолдау көрсету болып табылады. Теңдік пен ынтымақтастық қағидаттарына негізделген инклюзивті білім беру балалардың жеке ерекшеліктерін білім беру процесін байыту мүмкіндігі ретінде қарастырады. Әдістемелік ұсыныстарда аутизм спектрі бұзылған балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерінің сипаттамасы, сондай-ақ инклюзивті білім беру ортасын құру бойынша педагогтерге арналған практикалық кеңестер берілген.

«SDU University» мекемесінің Ғылыми кеңесімен басылымға ұсынылды (№14 хаттама, 27 мамыр 2024 ж.).

Бұл зерттеу: BR18574199 «Аутизм спектрінің бұзылыстары бар балаларды жан-жақты қолдау негізінде әлеуметтік-білім беру ортасына біріктіру: қиындықтар мен артықшылықтар» жоба шеңберінде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылған.

ISBN 978-601-7647-34-6

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	5
1. ЕЛІМІЗДІҢ ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ИНКЛЮЗИВТІ САЯСАТТЫ ІСКЕ АСЫРУ	9
2. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУГЕ ҚАЗЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРҒА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР	23
2.1. А тобының балаларына инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру	27
2.2. В тобының балаларына инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру	43
2.3. С тобының балаларына инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру	67
3. ЭКОНОМИКАЛЫҚ, ТІЛДІК ЖӘНЕ МӘДЕНИ СЕБЕПТЕРГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ОҚУЫНДА ҚИЫНДЫҚТАРЫ БАР ОҚУШЫЛАРҒА ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ ҚОРЫТЫНДЫ	69
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	87
	89

КІРІСПЕ

Ерекше білім беруге қажеттілігі (ЕБК) бар балалардың білім алуы олардың табысты әлеуметтенуінің, кәсіби және әлеуметтік қызметтің әртүрлі түрлерінде өз қабілеттерін тиімді жүзеге асыруының негізгі шарты болып табылады. Мұндай балаларға қатысты мемлекет пен қоғамның алдында тұрған негізгі міндет – қоғамда одан әрі әлеуметтік оңалту және бейімделу мақсатында білім беру және арнайы әлеуметтік қызметтерді алуға жағдай жасау және көмек көрсету.

Білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру ортасын қалыптастыру контекстінде теңдік, өзара қатысу және ынтымақтастық қағидаттары инклюзивті білім берудің негізгі қағидаттарымен тікелей байланысты. Бұл үнемі дамып келе жатқан әлеуметтік-білім беру тәсілі білім алушылардың әртүрлілігіне позитивті көзқарас қалыптастыруға тырысады, олардың жеке ерекшеліктерін мәселе ретінде емес, білім беру үдерісін байыту мүмкіндігі ретінде қарастырады.

Мектеп – балалар үшін көп уақыттарын өткізетін, құрдастарымен араласатын, жаңа адамдармен танысатын, достар табатын орын. Мектеп ортасына қосылу, әсіресе білім беруде ерекше қажеттіліктері бар білім алушылар үшін әрдайым қиындықсыз бола бермейді.

Көптеген елдерде, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) ұсыныстарына сәйкес, білім берудегі қалыптасқан жағдайды объективті бағалау үшін балалардың ерекше қажеттіліктеріне қарай үш топқа категориялық жіктелуі қолданылады.

Бірінші топқа есту, көру, интеллект, сөйлеу, тірек-кимыл аппаратының бұзылуы, сондай-ақ психикалық дамуы тежелген және эмоционалды-еріктік бұзылыстары

сияқты әртүрлі психофизикалық даму бұзылыстары бар балалар жатады.

Екінші топқа нақты оқу қиындықтары, мінез-құлық және эмоциялық мәселелері бар балалар жатады. Белгілі бір қиындықтар интеллект деңгейі сақталған студенттерде жиі кездеседі және оқу, жазу немесе санау сияқты жеке оқу дағдыларын игеруде кезінде көрінеді (мысалы, дисграфия, дислексия, дискалькулия және басқалар). Бұл қиындықтар әдетте уақытша болып табылады және оларды мамандардың қолдауымен жеңуге болады. Мінез-құлық және эмоциялық проблемалар дамудың ерекше проблемаларына байланысты болуы мүмкін (гиперактивтілік пен зейіннің жетіспеушілігі, аутизм спектрінің жеңіл бұзылыстары және т.б.), сондай-ақ қолайсыз психологиялық факторлар (отбасындағы тәрбиенің бұзылуы, балалар мен ата-аналар мен отбасылық қарым-қатынастар), бұл кұрдастарымен және тәрбиешілермен қарым-қатынастың әртүрлі қиындықтарына әкеледі (ұялшақтық, енжарлық, оқшаулану немесе жанжал, бағынбау, агрессивтілік).

Үшінші топ әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік, мәдени себептерге байланысты ерекше білім беру қажеттіліктері туындайтын білім алушыларды біріктіреді. Бұл микроәлеуметтік және педагогикалық мүмкіндіктері шектеулі жағдайы нашар отбасылардан шыққан балалар, алкоголизмнен, нашақорлықтан зардап шегетін ата-аналары және әлеуметтік қауіп тобына жататын отбасылардан шыққан балалары бар білім мен дамуда тиісті назар аудармайтын отбасыларда өсіп келе жатқан балалар. Бұл топқа босқындар, мигранттар және мектепте оқытылатын тілде сөйлемейтін балалар сияқты жаңа әлеуметтік ортаға бейімделу қиынға соғатын балалар да кіреді.

Әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың осы топтарын бөліп көрсету мектепке оқуда қиындықтары бар бірде-бір білім алушыны назарынан тыс қалдырмауға мүмкіндік береді.

Бұл нұсқаулықта еліміздің мұғалімдеріне оқытуда қандай да бір қиындықтары бар барлық балаларға инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсыныстар берілген.

Педагогтер үшін ерекше білім беруді қажет ететін білім алушы психологиялық даму бұзылыстары бар білім алушы ғана емес, сонымен қатар оқуда қиындықтарға тап болған кез келген білім алушы екенін түсіну маңызды.

Бұл тұрғыда білім беру процесін сапалы психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыру тетіктерін әзірлеу қажеттілігі туындайды, өйткені инклюзия білім алушыны мектеп жағдайына бейімдеуге емес, барлық білім алушылар үшін жайлы білім беру ортасын құруға бағытталған.

Осы мақсаттарға жету жолында тек қол жетімділік пен тең мүмкіндіктер беру жеткіліксіз, сонымен қатар барлық балаларға сапалы білім беру үшін келесілерді қамтамасыз ету қажет:

- әр балаға қажетті қолдауды қамтамасыз ететін әртүрлі оқу мүмкіндіктері; педагогтердің инклюзивті құзыреттілігін арттыру үшін оларға кәсіби қолдау көрсету; білім алушылардың ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін, соның ішінде олардың тілі мен мәдениетін және т.б. ескере отырып, адам құқықтарына негізделген оқыту және бағалау;

- барлық балаларға білім беруде, денсаулыққа және әлауқатқа біртұтас көзқарас арқылы толық әлеуетіне жетуге мүмкіндік беретін қауіпсіз және сау, балаларға қолайлы.

Бұл жұмыс барлық білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін ескере отырып, психологиялық-

педагогикалық қолдау қызметін ұйымдастыруда мектеп әкімшілігі мен педагогтеріне оқу-әдістемелік қолдау көрсетуге, барлық балалардың әлеуметтену және әлеуметтік бейімделу сапасын, мектеп қоғамдастығындағы инклюзивті мәдениетін арттыруға бағытталған.

1. ЕЛІМІЗДІҢ ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ИНКЛЮЗИВТІ САЯСАТТЫ ІСКЕ АСЫРУ

Инклюзия саясаты қоғамды және оның мекемелерін әр адамның қоғамға қосылуына ықпал ету үшін қайта құруды мақсат етеді. Саламанка декларациясы арқылы инклюзивті білім беру тұжырымдамасын енгізу қоғамның әртүрлілігін және оның мәдениетін мойындап қана қоймайды, сонымен қатар бұл әртүрлілік туралы қоғамдық қабылдаудың өзгеруіне ықпал етеді, әр адамның құндылығына аса назар аударады және адамдар арасындағы айырмашылықтарды құрметтеудің маңыздылығын мойындайды [1].

Бұл жаңа ойлау моделі адамдардың «тұрақты» және «ерекше», «тұрақты» және «өзгеше» болып бөлінуін жеңетін білім беру жүйесін өзгертеді. Инклюзивті білім берудің маңыздылығын ескере отырып мемлекеттің инклюзивті саясатын енгізу процестерін тиімді басқару тетіктерін әзірлеу қажеттілігі туындайды.

2015 жылғы 25 қыркүйекте БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған 17 тұрақты даму мақсаттарының бірі – 4-мақсат. Ол: жан-жақты және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз ету және барлығына өмір бойы білім алу мүмкіндіктерін ынталандыру [2].

4-ші тұрақты даму мақсатына жету үшін ЮНЕСКО 2030 жылға қарай бес негізгі сыңарын қамтитын тең білімге қол жеткізудің тұжырымдамалық негізін әзірлегенін атап өту керек:

1) Инклюзия және теңдік тұжырымдамаларын қолданыстағы заңнамаға ұлттық және аймақтық деңгейде біріктіру.

2) Инклюзияны енгізу принциптерін көрсететін және мұғалімдер тап болуы мүмкін кедергілерді болжайтын нақты ұлттық саясатты әзірлеу.

3) Қауіпті аймақтағы балаларды қолдау үшін қажетті құрылымдар мен ұйымдар құру.

4) Барлығына бірдей білім алуға қол жеткізуге ықпал ететін технологияларды игерудің маңыздылығы.

5) Жалпы білім беретін мектеп мұғалімдері мен Арнайы білім беру педагогтерінің тұрақты кәсіби дамуы[2].

Жоғарыда келтірілген міндеттерге қол жеткізу барысында инклюзивті білім беруді іске асыру процестері мынадай сыңарларды қамтуы тиіс:

- барлық балаларға қажетті қолдауды қамтамасыз ететін позитивті білім беру кеңістігін қамтамасыз ету;

- инклюзивті ортада табысты білім алу үшін мұғалімдердің біліктілігін арттыруға және қолдауға инвестиция салу;

- білім алушылардың жеке ерекшеліктерін, оның ішінде тілін, мәдениетін және басқа аспектілерін ескере отырып, адам құқықтарын сақтау негізінде олардың жетістіктерін бағалау процестерін қамтамасыз ету;

- әр балаға өз әлеуетін толық ашуға мүмкіндік беретін қолайлы қауіпсіз және сау ортаны құру; бұл орта барлық балалардың біліміне, денсаулығына және әл-ауқатына біртұтас көзқарасты сақтауы керек.

Бұл ретте мектептің инклюзивті мәдениетті, саясат пен практиканы дамыту саласындағы тиімді жұмысының маңызды шарты олардың әрқайсысының ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық балаларды жалпы білім беру ортасына қосу процесін сапалы басқару, сондай-ақ педагогтар мен ата-аналарды өзгермелі әлеуметтік жағдайларға бейімдеу болып табылады [3].

Қазақстан Республикасының заңнамасы ерекше білім беру қажеттіліктерінің алуан түрлілігін ескере отырып, олардың жеке мүмкіндіктеріне қарамастан барлық оқушылар үшін сапалы білім алуға қол жеткізу құқығына кепілдік береді. Ерекше білім беруді қажет ететін азаматтарды сапалы оқытуға тең қолжетімді жағдай жасау болашақта үлкен артықшылықтарға ие. Бұл, ең алдымен, сәтті әлеуметтік бейімделу және өз қабілетін жүзеге асыру мүмкіндігі.

Мемлекеттің таяу болашақтағы негізгі стратегиялары инклюзивті білім беруді дамытуды реттейтін заңнамалық базада көрсетілген. Осыған байланысты, білім беру жүйесі барлық оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталуы керек, осылайша әркім өз құқықтарын біле алады, білім ала алады және дами алады. Мемлекет пен Үкіметтің міндеті әртүрлі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар тобына бағытталған дәйекті білім беру саясатын қамтамасыз ету болып табылады.

Инклюзивті саясат қағидаттарына сүйене отырып, инклюзивті әдістерді белсенді дамыту және барлық білім беру ұйымдарында тиісті мәдениетті қалыптастыру қажет. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды жалпы білім беру ортасына сәтті интеграциялау инклюзивті саясаттың негізгі принциптерін қатаң сақтаған жағдайда ғана мүмкін болады.

Инклюзивті саясатты әзірлеу негізінде инклюзивті тәжірибені бірізді жүзеге асыру мемлекетке әр түрлі саладағы дарындылардан бастап мүмкіндігі шектеулі балаларға дейінгі қабілеттеріне қарамастан барлық балаларды қолдауға мүмкіндік береді. Бұл барлық балалардың жалпы білім деңгейін жақсартудың маңыздылығын түсінуге негізделген. Бұл тәсіл балалардың белгілі бір топтардағы қиындықтарына ғана назар аудармай, әр оқушының әлеуетін дамытады.

Инклюзия мектептегі барлық әлеуметтік аспектілерді кеңінен қамтиды, әр баланың білім беру қажеттіліктеріне бейімделген моральдық, материалдық және педагогикалық ортаны қалыптастырады. Мұндай арнайы жағдайлар білім беру процесінің барлық қатысушыларын түсіну және өзара әрекеттесу арқылы ғана жасалуы мүмкін. Бұл жағдайда әр балаға үлгерімін жақсартуға, өзінің қорғалғанын сезінуге және қоғамда өз орнын табуға көмектесетін қолдау көрсетіледі [4].

Қазақстан Республикасында «Білім туралы» ҚР Заңында айқындалған инклюзивті білім беруді дамыту бойынша «Ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық білім алушылар үшін білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін процесс» ретінде белгілі нормативтік құқықтық база әзірленді [5]. «Инклюзивті білім беру» термині ХХІ ғасырдың екінші онжылдығының басында (2011 жылы) елде ресми түрде енгізілгеніне қарамастан, әрбір баланың білім алу құқығы, сондай-ақ жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, мүгедектігі бар балалар сияқты балалардың жекелеген санаттарының құқықтары «Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары туралы» ҚР Заңында ХХІ ғасырдың басында (2002 жылы) бекітілген [6].

ХХІ ғасырдың басында «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» ҚР Заңының қабылдануымен заңнамалық деңгейде туғаннан бастап 18 жасқа дейінгі мүмкіндігі шектеулі балалардың жаппай кешенді медициналық, психологиялық, педагогикалық қолдау арқылы балаларды әлеуметтік және медициналық педагогикалық түзеу арқылы қолдау және әлеуметтік тексеру мен кәсіби диагностика, оңалтудың жеке бағдарламасын әзірлеу, медициналық, педагогикалық,

психологиялық, әлеуметтік қызметтер және еңбекке баулу құқықтары бекітілді [7].

2021 жылғы 26 маусымда Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» № 56-VII ҚРЗ ҚР Заңын қабылдауы еліміздің 30 жылдық тарихында инклюзивті білім беруді дамыту жөніндегі нормативтік-құқықтық базаны жетілдірудегі маңызды шешуші кезең болды [8].

Аталған Заң ҚР «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы», «Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары туралы», «Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы», «Білім туралы» Заңдарына өзгерістер мен толықтырулар енгізуді көздейді. Заңмен ерекше білім беруді қажет ететін адамдар (балалар), ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау анықтамалары берілді, мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің рөлі күшейтілді, жалпы білім беретін мектептердің оқу бағдарламаларын бейімдеу мүмкіндіктері кеңейтілді, ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың (балалардың) білім беру жүйесі ұсынған шектерде білім алу нысанын таңдау құқығын алу бойынша құқықтары кеңейтілді, сондай-ақ балалардың жеке даму ерекшеліктерін ескере отырып, инклюзивті білім беру үшін жағдай жасамағаны үшін мемлекеттік органдар мен білім беру ұйымдарының бірінші басшыларының жауапкершілігі қарастырылған [4].

Балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі негізгі халықаралық құжаттарды зерделей отырып, тұтастай алғанда, қазіргі уақытта әлемде инклюзивті білім беру саясатын іске асыру, оның ішінде білім берудің барлық

деңгейлерінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім алуы үшін жағдай жасау үшін нақты нормативтік құқықтық база қалыптастырылды деп қорытынды жасауға болады.

Инклюзивті білім беруді енгізу жөніндегі нақты ұлттық саясатты, қажетті қаржыландыруды, тұрақты бақылауды қамтитын осы нормативтік құқықтық базаны іске асыру мемлекеттерге барлығына бірдей сапалы білім беруді қамтамасыз ету бойынша 4-ші ТДМ-ды мақсатты және сапалы іске асыруға мүмкіндік береді.

«Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» 08.08.2002 № 345 Заңымен [6] Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілген баланың негізгі құқықтары мен заңды мүдделерін іске асыруға байланысты туындайтын қатынастар реттелді [6].

15-бап. Баланың білім алуға құқығы

1. Әрбір баланың білім алуға құқығы бар және Қазақстан Республикасының білім туралы заңдарына сәйкес оған тегін бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім және конкурстық негізде тегін техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және жоғары білім алуға кепілдік беріледі.

3. Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалауға сәйкес арнаулы педагогикалық тәрбиені қажет ететін мүмкіндігі шектеулі балаларға мемлекеттік бюджеттен белгіленген стандарттар деңгейінде олардың білім алуына кепілдік беретін қосымша қаражат бөлінеді.

31-бап. Мүгедектігі бар баланың толыққанды өмірге құқықтары.

1. Мүгедектігі бар баланың өз қадір-қасиетін қамтамасыз ететін, қоғам өміріне белсене араласуына ықпал ететін жағдайдағы толыққанды өмірге дені сау балалармен бірдей құқықтары бар.

«Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» 2002 жылғы 11 шілдедегі № 343 заңда [7] кемтар балалардың арнаулы білім, әлеуметтік, медициналық қызметтер алу құқықтары бекітілген.

1-бап. Заңда пайдаланылатын терминдер мен анықтамалар

1) білім алу үшін арнаулы жағдайлар – мүмкіндігі шектеулі балалардың оларсыз білім беру бағдарламаларын меңгеруі мүмкін болмайтын, арнаулы оқу және жеке дамыту бағдарламаларын, оқыту әдістерін, техникалық, оқу және өзге де құралдарды, тыныс-тіршілік ортасын, психологиялық-педагогикалық қолдап отыруды, медициналық, әлеуметтік және өзге де көрсетілетін қызметтерді қамтитын жағдайлар.

2) кемтар бала (балалар) - белгіленген тәртіппен расталған, туа біткен, тұқым қуалаған, жүре пайда болған аурулардан немесе жарақаттардың салдарынан тіршілік етуі шектелген, дене және (немесе) психикалық кемістігі бар он сегіз жасқа дейінгі бала (балалар).

8) ерте қолға алу (ерте қолдау) - психикалық-дене бұзылыстары скринингін, диагностиканы, емдеуді, дамыта оқытуды қамтитын, сәби жастағы (үш жасқа дейінгі) балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау.

9) әлеуметтік бейімдеу - нысаналы әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау процесінде кемтар балалардың қоғамда қабылданған құндылықтарды, мінез-құлық ережелері мен нормаларын игеруі мен қабылдауы және еңбекке даярлануы жолымен әлеуметтік орта жағдайларына белсенді түрде икемделуі;

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III «Білім туралы» Заңында [5] Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға білім беруді ұйымдастыру

кезінде қолданылатын негізгі терминдер берілген, білім алушылардың білім алуға құқықтарын қамтамасыз ету бойынша Мемлекеттік органдардың барлық деңгейлерінде және құзыреттерінде білім алушылардың білім алуға кепілдіктері айқындалған.

1-бап. Заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдар:

7-4) білім алу үшін арнаулы жағдайлар – ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың (балалардың), сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі балалардың оларсыз білім беру бағдарламаларын меңгеруі мүмкін болмайтын, оқу, сондай-ақ арнаулы, жеке дамыту мен түзеу-дамыту бағдарламаларын және оқыту әдістерін, техникалық, оқу және өзге де құралдарды, тыныс-тіршілік ортасын, психологиялық-педагогикалық қолдап отыруды, медициналық, әлеуметтік және өзге де көрсетілетін қызметтерді қамтитын жағдайлар;

19-2) ерекше білім беруді қажет ететін адамдар (балалар) – тиісті деңгейде білім алу және қосымша білім алу үшін арнаулы жағдайларға тұрақты немесе уақытша қажеттілік көріп жүрген адамдар (балалар);

19-3) ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау – білім алу үшін қажетті арнаулы жағдайларды айқындау;

21) жалпы білім беретін мектеп – білім алушылар мен тәрбиеленушілерге мектепке дейінгі тәрбие беру мен оқыту бағдарламаларын, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білімнің жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын, арнаулы оқу мен жеке дамыту бағдарламаларын, сондай-ақ қосымша білімнің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымы;

21-7) инклюзивті білім беру – ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке-дара мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық білім алушылар үшін білім алуға тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін процесс;

8-бап. Білім беру саласындағы мемлекеттік кепілдіктер

1-1. Мемлекет ерекше білім беруді қажет ететін адамдарға (балаларға) олардың жеке даму ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру жүйесі ұсынған шекте білім алу нысанын таңдау құқығын беруді қоса алғанда, олардың өзін-өзі жетілдіруіне, білім берудің барлық деңгейлерінде өмір бойы оқуын жалғастыруына, өздерінің қабілеттерін еркін дамытуына жағдайлар жасайды.

14-бап. Білім беру бағдарламалары

9. Егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше көзделмесе, білім беру ұйымы лицензиясы болған жағдайда әртүрлі деңгейдегі білім беру бағдарламаларын іске асыруға құқылы. Білім беру ұйымдары ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды (балаларды) оқыту үшін білім беру бағдарламаларын білім алушылар мен тәрбиеленушілердің жеке даму ерекшеліктеріне және әлеуетті мүмкіндіктеріне сәйкес бейімдейді.

49-бап. Ата-аналардың және өзге де заңды өкілдердің құқықтары мен міндеттері

1. Кәмелетке толмаған балалардың ата-аналары мен өзге де заңды өкілдерінің:

1) баланың тілегін, жеке бейімділігі мен ерекшеліктерін ескере отырып білім беру ұйымын таңдауға;

4) өз балаларын оқыту мен тәрбиелеу проблемалары жөнінде психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялардан консультациялық көмек алуға;

5) балаларының шарттық негізде қосымша көрсетілетін қызметтер алуына.

Білім беру ұйымдарының қызметін регламенттейтін үкіметтердің маңызды қаулыларының бірі «Мемлекеттік білім беру ұйымдары қызметкерлерінің үлгі штаттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008

жылғы 30 қаңтардағы №77 Қаулысы болып табылған [9]. Осы қаулыда білім беру ұйымдары қызметкерлерінің, оның ішінде психологиялық-педагогикалық қолдау қызметіне кіретін педагогтердің жекелеген лауазымдары бойынша үлгілік штаттары бекітілген.

2. Бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру ұйымдары қызметкерлерінің үлгілік штаттары.

Жалпы білім беретін мектептерде педагог-ассистент лауазымы психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның ұсынысы бойынша белгіленеді.

Елімізде инклюзивті және арнайы білім беруді дамытудың маңызды кезеңі Президент Қ.К. Тоқаевтың 2021 жылғы 26 маусымдағы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына қол қоюы болды [8], оған сәйкес инклюзивті білім беру мәселелерін, оның ішінде ОР бар балалардың құқықтарын реттейтін төрт заңға бірқатар өзгерістер мен толықтырулар енгізілді:

1. «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі Заңы.

2. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы Заңы.

3. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы. Оның негізінде арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауға мемлекеттік білім беру тапсырысы енгізіледі және білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметтерінің жұмысы реттеледі. Құжат мүгедек балаларды білім беру мекемелеріне қабылдау қағидаларын бұзғаны немесе олар үшін жағдай жасамағаны үшін білім беру ұйымдары басшыларының жауапкершілігін белгілейді. Сондай-ақ,

заңда мүмкіндігі шектеулі балаларға психологиялық-медициналық-педагогикалық тексеру және консультациялар бағдарламаларын іске асыру арқылы оларды білім беру ортасына қосу арқылы оларға әмбебап көзқарас көзделген.

«Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды, орта білім беруді, сондай-ақ кредиттік оқыту технологиясын ескере отырып, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беруді жан басына шаққандағы нормативтік қаржыландыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2017 жылғы 27 қарашадағы № 596 бұйрығы [10].

Бұл әдістеме Кредиттік оқыту технологиясын ескере отырып, мектепке дейінгі тәрбиеден бастап жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруге дейінгі әртүрлі деңгейдегі білім беру ұйымдарындағы әрбір білім алушыға жан басына шаққандағы қаржыландыруды есептеудің бірыңғай тәсілін айқындайды. Бұл тәсіл білім беру ұйымдарын жан басына шаққандағы қаржыландыруды жоспарлау және білім беру саласындағы мемлекеттік тапсырыс көлемін анықтау кезінде қолданылады.

2-параграф. Орта білім берудің жан басына шаққандағы нормативтік қаржыландыру көлемін есептеу алгоритмі.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар бір білім алушыға жылына білім беру процесінің шығыстар нормасы 2-ге көбейтіледі.

«Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы №4 бұйрығы [11] ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау тәртібін айқындайды.

1-тарау. Жалпы ережелер 2-тарау. Ерекше білім беру қажеттіліктерді бағалаудың тәртібі

4. Білім беру ұйымдарындағы ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау тәртібі келесіні қамтиды:

1) мұғалімнің (тәрбиешінің) әрбір білім алушының (тәрбиеленушінің) әлеуметтік-эмоционалдық әл-ауқатын және оқу-танымдық іс-әрекетінің ерекшеліктерін бақылауды, сондай-ақ білім алушылардың жетістіктерін критериалды бағалауды пайдалана отырып, оқу-тәрбие процесі барысында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың анықтауын;

2) психологиялық-педагогикалық қолдау мамандардың ата-аналарының (заңды өкілдерінің) келісімімен оқыту қиындықтары бар балалардың ерекше білім берілуіне қажеттіліктерін тереңдете зерделеуін және бағалауын;

3) білім беру ұйымының психологиялық-педагогикалық қолдау мамандардың тереңдетілген тексеру нәтижелері бойынша оқыту қиындықтары бар балаларға ПМПК-ға ерекше білім беру қажеттіліктерін одан әрі бағалауын;

4) психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттерінде және оңалту орталықтарында балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін пәнаралық ұжымдық бағалауды.

«Мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру, қосымша білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы №6 Бұйрығы [12] білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру тәртібін айқындайды.

3. Психологиялық-педагогикалық қолдап отыруға:

1) тәрбиеленушінің/білім алушының ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтауды және бағалауды;

2) ерекше білім беру қажеттіліктері бар педагогтер мен тәрбиеленушінің/білім алушының отбасына консультативтік-әдістемелік көмек көрсетуді;

3) ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды) табысты оқыту, дамыту және әлеуметтендіру үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасауды қамтиды.

Соңғы жылдары елімізде инклюзивті саясат айтарлықтай қарқынмен дамып келеді, бірқатар халықаралық құжаттар ратификацияланды, заңнамалық және нормативтік құқықтық актілерге көптеген өзгерістер енгізілді, барлық мүдделі тараптардың қатысуымен әртүрлі деңгейлерде талқылаулар өтуде. Сапалы білім алуға қолжетімділік құқығы ерекше білім беру қажеттіліктерінің әртүрлілігін ескере отырып, жеке мүмкіндіктеріне қарамастан барлық білім алушыларға Қазақстан Республикасының заңнамасымен кепілдендірілген. Ерекше білім беруді қажет ететін азаматтарды сапалы оқытуға тең қол жеткізу үшін жағдай жасау болашақта үлкен артықшылықтарға ие.

Осылайша, инклюзивті білім беру саласында нормативтік құқықтық құжаттарды педагогтерінің білуі, арнайы ұйымдармен, ата-аналар қауымдастығымен және қоғамдық ұйымдармен жүйелі өзара іс-қимыл жасауы Қазақстан ратификациялаған инклюзивті білім берудің халықаралық тұғырларына сәйкес ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мен арнайы қолдаудың сапалы көрсетілуінің ажырамас факторы болып табылады [4].

Инклюзивті білім беру – бұл білім алушыларды арнайы мектептерден тұрғылықты жері бойынша мектептерге немесе арнайы сыныптардан жалпы білім беретін сыныптарға «көшіру» ғана емес, сонымен қатар әр баланың жеке қажеттіліктері мен мүмкіндіктері

ескерілетіндей оқыту мен тәрбиелеу үдерісін ұйымдастыру қажеттілігі.

Білім алушы мектепке емес, мектеп білім алушыға бейімделеді, бұл барлық балалардың ерекше қажеттіліктері бар сыныптастарын құрметтеуге және бағалауға, мүгедектіктің астарында не жатқанын көруге, жанашырлық танытуға және көмектесуге, әлемді өзінің алуан түрлілігімен қабылдауға және сол арқылы мектептің толерантты кеңістігін қалыптастыруға оң доминант болып табылады [13, 14].

2. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУГЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРҒА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР

Әрбір мектеп басшысы инклюзивті мектептің көшбасшысы болуға ұмтылуы керек және мектеп көшбасшылығы инклюзивті мәдениет пен тәжірибені әртүрлі жолдармен дамытатын әртүрлі мектеп контексттерінде жүзеге асырылса да, инклюзивтілікке ықпал ететін мектеп көшбасшылығымен айналысуы керек.

Инклюзивті мектеп көшбасшылығын түсіну

Әртүрлі көшбасшылық үлгілері мен саясат тұтқалары инклюзивті мектепті басқару үшін маңызды. Олар инклюзивті мектеп басшылығының негізгі функцияларын, рөлдері мен жауапкершілігін, сондай-ақ мектеп басшыларына оларға қол жеткізуге көмектесетін негізгі саясат тұтқаларын қамтиды.

Инклюзивті мектепті басқарудың негізгі функциялары

Мектеп басшыларына қазіргі әртүрлі мектептерде талап етілетін құзыреттердің кең ауқымын дамытуға мүмкіндік беру керек. Олар енді жалғыз жұмыс істемеу керек және көшбасшылық тапсырмаларды бөлісу және бөлу және қоғамда және одан тыс жерлерде бірқатар серіктестермен жұмыс істеу арқылы басқаларды тартуы қажет. Олардың кеңірек жүйелік реформадағы өзгерістер менеджері ретіндегі әлеуетті рөлін нақты мойындау керек.

Зерттеу инклюзивті мектептердің тиімді жұмыс істеуі үшін орындалуы қажет үш негізгі көшбасшылық функцияны анықтады. Олар: бағытты анықтау, ұйымдық даму және адами әлеуеттің дамуы.

- Бағытты анықтау: Көшбасшылық инклюзивті тәжірибені және инклюзивті тәжірибені қолдайтын

дискурсты баса көрсететін құндылықтарға назар аударатырып, стратегиялық бағытты белгілеу үшін маңызды.

- Ұйымдастырушылық даму: Көшбасшылар мен көшбасшылық топтар алқалы, интерактивті және бүкіл білім беру үдерісінде педагогтер мен білім алушыларды инклюзивті мектеп басшыларына қолдау көрсетуге бағытталған мектеп мәдениетін сақтауға жауапты. Бұл функцияларды орындау мектеп басшыларына әр білім алушы сапалы білім беру арқылы қол жеткізетін құнды үлескер болатын оқу ортасына ерекше мән беретін инклюзивті мектеп мәдениетін құруға мүмкіндік береді.

- Адами әлеуеттің дамуы: Көшбасшылық – мектеп деңгейінде білім алушылардың оқу жетістіктеріне ең маңызды әсер ететін оқыту сапасының негізгі факторларының бірі. Оқыту тәжірибесін қолдау, бақылау және бағалау осы стратегиялық рөлдің орталығында.

Бұл рөлдерді орындау көшбасшыларға инклюзивті оқу орталарын құруға көмектеседі. Бұл рөлдерді орындаумен қатар, инклюзивті мектеп басшылығы қоғамдастық құру және барлық білім алушылардың толық қатысуын қамтамасыз ету үшін теңсіздіктерге қарсы тұруы керек. Осыған байланысты, қазіргі заманғы мектептердің басшылары білім берудің барлық деңгейлеріндегі білім алушылар қоғамдастықтың басқа мүшелерімен қатар тұрғылықты жері бойынша сапалы білім алуы тиіс деген берік ұстанымды ұстануы қажет [15].

Қазіргі жағдайда мектептерде тұлғаға бағытталған білім беруді жүзеге асыру тұтас әлеуметтік бірлікті құруды және бүкіл білім беру қауымдастығының инклюзия принциптеріне бейімдігін талап етеді.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін білім алу олардың табысты әлеуметтенуі мен кәсіби және әлеуметтік қызметтің әртүрлі түрлерінде өз қабілеттерін тиімді жүзеге асыруының негізгі шарты болып табылады.

Мұндай балаларға қатысты мемлекет пен қоғамның алдында тұрған басты міндет қоғамда одан әрі әлеуметтік оңалту және бейімделу мақсатында білім беру және арнайы әлеуметтік қызметтерді алуға жағдай жасау және көмек көрсету болып табылады.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін білім алу кәсіби және әлеуметтік қызметтің әртүрлі салаларында табысты әлеуметтенудің және өзін өзі тиімді жүзеге асырудың негізгі шарты болып табылады. Мемлекет пен қоғам тиісті жағдайлар жасау және оларды одан әрі әлеуметтік оңалтуды және қоғамда табысты бейімделуді қамтамасыз ету мақсатында білім беру және арнаулы әлеуметтік қызметтерді алу үшін қажетті қолдау көрсету міндетінің алдында тұр.

Ерекше қажеттіліктері бар балалардың сапалы білім алуына жағдай жасау – білім беру жүйесін реформалау мен дамытудың басым бағыттарының бірі. Қазіргі жағдайда бұл балаларды оқыту орта білім беру ұйымдары үшін қалыпты жағдайға айналып отыр [3].

1995 жылы ЭЫДҰ-ның Білім берудегі зерттеулер мен инновациялар орталығы ерекше білім беруді қажет ететін балаларға ерекше білім беруді көздейтін білім беру саласындағы салыстырмалы деректердің алғашқы жинағын жариялады [16]. Бұл жұмыс сенімді әрі шынайы салыстыруларды жүргізу үшін ерекше қажеттіліктердің өзге анықтамасын әзірлеу қажеттілігіне нұсқады. 1966 жылы көптеген елдердің қатысуымен ерекше қажеттіліктердің бірыңғай анықтамасын әзірлеу бойынша алғашқы талқылаулар басталды. Оған сәйкес ерекше білім беруді қажет білім алушылар анықтамасы оқу бағдарламасын меңгеруде қиындықтарға кезігетін білім алушылардың әртүрлі топтарын қамтуы тиіс болды.

Бұл кезде ЮНЕСКО-ның білім беру жүйелерінің жіктелімі бойынша стандарттары да қайта қарастырылып

жатты, ал ерекше қажеттіліктерді немесе ерекше білім беруді қажет ететін балаларға білім беруді көздейтін білім беру анықтамасы саясаттағы өзгерістерге байланысты жаңарып, қайта тұжырымдалды.

Содан кейін саясатпен өзара байланысты салыстырулар үшін ерекше білім беру қажеттіліктеріне байланысты оқу қиындықтарына негізделген балалардың бірнеше тобының жіктелуін анықтау қажет екені белгілі болды.

Елдер білім алушыларды үш топқа бөлетін үшжақты жүйе туралы келісімге келді: А, В және С [38] (1-сурет) [17].

А тобы. Мүмкіндіктердің шектелуі	В тобы. Қиындықтар	С тобы. Кемшіліктер
Мүмкіндігі шектеулі білім алушылар (мысалы, сенсорлық, қозғалыс немесе неврологиялық бұзушылықтары бар білім алушылар). Білім берудегі қажеттіліктер бірінші кезекте осы бұзушылықтарға байланысты туындайды деп есептеледі.	Оқытуда мінез-құлық немесе эмоциялық немесе спецификалық қиындықтары бар білім алушылар. Білім берудегі қажеттіліктер бірінші кезекте білім алушы мен білім беру контекстінің өзара байланысында туындайды деп есептеледі.	Білім алушылар бірінші кезекте әлеуметтік-экономикалық, мәдени және/немесе тілдік факторларға байланысты кемшіліктерге ие. Білім беру қажеттіліктері осы факторларға байланысты кемшіліктерді жоюды талап етеді.

1 сурет. ЭБДҰ-ға сәйкес ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жіктелуі

2.1. А тобының балаларына инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру
(мүмкіндігі шектеулі білім алушылар (мысалы, сенсорлық, қозғалыс немесе неврологиялық бұзылыстары бар балалар))

Инклюзивті білім беруді толыққанды дамытуды қамтамасыз ету үшін мектепте ішкі және сыртқы қолдауды қоса алғанда, барлық ресурстарды пайдалану қажет. Ішкі қолдау дегеніміз – барлық педагогтер мен мектеп қызметкерлерінің өзара байланысы мен ынтымақтастығы, білім беру ұйымдарындағы инклюзивті мәдениет пен практиканы жетілдіру тәсілдерін жүзеге асыруда олардың бірлігі мен өзара түсіністігі. Сонымен қатар ата-аналар қоғамын, арнайы білім беру ұйымдарын (психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, оңалту орталықтары және т. б.), үкіметтік емес ұйымдарды және қоғамның басқа мүшелерін білдіретін сырттан қолдау маңызды мәнге ие.

Инклюзивті білім берудегі алғашқы шарттардың бірі – балалармен жұмыс істеу үшін арнайы дайындалған педагогтер. Бұл арнайы курстардан, семинарлардан өту, дәрістер тыңдау, мамандардың жеке консультацияларын алу, басқа педагогтармен тәжірибе алмасу. Инклюзивті білім беру процесін қамтамасыз ету үшін кадрлар даярлау коммуникация, арнайы педагогика және психология саласындағы арнайы білімді игеру қажеттілігімен, сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әртүрлі санаттарының даму ерекшеліктері туралы, білім беру материалын ұсыну ерекшеліктері туралы кең ауқымды біліммен күрделене түседі [18].

Сыныптағы мұғалім ЕБҚ бар балаға қолдау көрсету оқу бағдарламаларын бейімдеуді, тапсырмаларды саралауды және барлығына сәйкес келетін оқу дизайнын жасауды қамтуы мүмкін. Алайда, мектеп деңгейінде педагог-психолог, логопед-мұғалім, дефектолог-мұғалім,

педагог-ассистент сияқты психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің (ППСК) мамандары неғұрлым білікті көмек көрсетеді. Қажет болған жағдайда бұл мамандар жеке білім алушыларға арналған жеке дамыту бағдарламаларын, Жеке оқу жоспарларын және жеке оқу бағдарламаларын әзірлейді.

Мектептен тыс орта (жеке) арнайы педагогикалық сабақтар өткізіледі, оған психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттерінің (ППТК), психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялардың (ПМПК) мамандары, клиникалық психологтар және психологиялық орталықтардың басқа да мамандары қатысады. Бұл сабақтар жеке түзетуге бағытталған және сурдопедагогтармен, тифлопедагогтармен, олигофренопедагогтармен және т.б. мамандармен бірге жұмысты қамтиды.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу-әрбір оқушының білім беру қажеттіліктерін бағалау нәтижелеріне сүйене отырып, мүмкіндігі шектеулі балаларды қоса алғанда, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту және дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасау мақсатында білім беру ұйымдарында жүзеге асырылатын жүйелі және ұйымдастырылған қызмет.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу:

1) тәрбиеленушінің/білім алушының ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтауды және бағалауды;

2) ерекше білім беру қажеттіліктері бар педагогтар мен тәрбиеленушінің/білім алушының отбасына консультативтік-әдістемелік көмек көрсетуді;

3) ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды) табысты оқыту, дамыту және әлеуметтендіру үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасауды қамтиды;

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу келесілерді камтиды:

1) ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың (балалардың) ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау және бағалау;

2) педагогтерге және ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың (балалардың) отбасына консультациялық-әдістемелік көмек;

3) ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды (балаларды) табысты оқыту, дамыту және әлеуметтендіру үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасау

Психологиялық-педагогикалық қолдап отыру:

1) мінез-құлық және эмоционалдық проблемалары, қолайсыз психологиялық факторлары (отбасындағы тәрбиенің бұзылуы, бала-ата-ана және отбасы ішілік қарым-қатынастар) бар;

2) әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, лингвистикалық мәдени сипаттағы кедергілері (әлеуметтік қауіпті отбасы балаларының педагогикалық немқұрайлылығы, жергілікті қоғамға бейімделуде қиындықтарға тап болған балалар (босқындар, мигранттар, қандастар және т.б. отбасылар) бар;

3) даму мүмкіндіктері шектеулі (есту, көру, интеллект, сөйлеу, тірек-қимыл аппараты, психикалық дамуы тежелген және эмоционалдық-еріктік бұзылыстар) адамдардың (балалардың) білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде жүзеге асырылады.

Психологиялық-педагогикалық қолдап отырудың мазмұны келесі әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайларды қамтиды:

1) жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын бейімдеу немесе жеке оқу жоспарлары мен бағдарламаларын құрастыру түріндегі оқу жоспарлары мен оқу жоспарларына өзгерістер енгізу;

2) оқу нәтижелерін бағалау тәсілдерінің өзгеруі (оқушының жетістігі). Бағалау әдістері өзгерген кезде бақылау тапсырмалары мен бағалау критерийлері білім алушының жеке мүмкіндіктерін ескере отырып және жүзеге асырылатын оқу бағдарламасының мазмұнын ескере отырып таңдалады;

3) вариативті, арнайы және баламалы оқыту әдістерін қолдану. Оқыту әдістерін қолдану формасы немесе әдісі білім алушының жеке ерекшеліктеріне (тапсырмалардың көлемін, санын азайту, тапсырмаларды орындау уақытын қысқарту немесе ұлғайту, оқу тапсырмаларын жеңілдету, қысқа және қадамдық нұсқауларды қолдану, тапсырмаларды дауыстап айту, тапсырма үлгілерін, кестелерді, анықтамалық материалдарды және т.б. ұсыну). Баламалы оқыту әдістері мен технологиялары белгілі бір психикалық функциялардың (қабылдау, есте сақтау, зейін, праксис) бұзылуынан туындаған нақты оқу қиындықтары бар оқушыларға қатысты қолданылады. Оқытудың балама әдістері мен технологиялары педагогикалық психологтар мен арнайы педагогтардың жеке дамыту жұмыстарында (жаһандық оқу әдісі, «Нумикон» әдістемесі бойынша санау жаттығулары, Монтессори жүйесі) қолданылады

4) оқулықтарды, оқу-әдістемелік құралдарды таңдау, жеке оқу-әдістемелік кешендерді дайындау. Көру қабілеті бұзылған балалар үшін арнайы оқулықтар, жұмыс дәптерлері және басқа оқу құралдары қолданылады (үлкен баспа кітаптары; зағиптарға арналған Брайль қарпімен

басылған оқулықтар; рельефтік сызбалар, диаграммалар, арнайы муляждар), тірек-қимыл аппараты (үлкен әріптермен жазылған рецепттер), есту (символдарды пайдаланатын оқулықтар (қолмен сөйлеу); субтитрлері бар бейнелер; оқу компьютерлік бағдарламалар), ақыл-ой кемістігі. Сәйкес үлгідегі арнайы мектептер үшін шығарылған оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер;

5) оқыту формасын таңдау. Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу: жалпы білім беретін топта/сыныпта, жалпы білім беретін ұйымның арнайы тобында/сыныбында немесе арнайы мектепке дейінгі ұйымда, арнайы мектепте (ата-анасының келісімімен және ПМПК, үйде (дәрігерлік консультациялық комиссияның (ДКК) қорытындысы бойынша;

б) кедергісіз орта құру және білім алушылардың білім беру ұйымына физикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін оқу орнын бейімдеу: 1) қозғалысы шектелген (мектепке тасымалдау, пандустар, қоршаулар, көтергіштер, лифт, арнайы жабдықталған кабинет) орын (үстел, орындық), жалпы аумақтар (дәретхана, асхана), 2) көру қабілеті нашар (соқырлар, нашар көретіндер): тактильді жолдар, тактильді индикаторлар, қоршаулар, 3) есту қабілеті нашар (көру) үстелдер, дыбыс күшейтетін жабдық. Оқу орнын бейімдеу оқу ортасын оқушының жеке ерекшеліктеріне (дене ерекшеліктері (есту, көру): мінез-құлық ерекшеліктері) бейімдеуді көздейді;

7) «Мүгедектігі бар адамдарға берілетін техникалық көмекші (орнын толтырушы) құралдардың, арнаулы жүріп-тұру құралдарының және көрсетілетін қызметтердің сыныптауышын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің орынбасары - Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2023 жылғы 30 маусымдағы № 284 бұйрығына (Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 32984 болып

тіркелген) сәйкес алынған мүмкіндігі шектеулі (тірек-қимыл аппараты, есту, көру, сөйлеу бұзылыстары бар) білім алышулар үшін техникалық көмекші (орнын толтырушы) құралдар мен арнаулы жүріп-тұру құралдарын пайдалану. Арнайы жағдайлар жасау үшін білім беру ұйымдары техникалық көмекші (орнын толтырушы) құралдар мен арнаулы жүріп-тұру құралдарын, дамыту құрал-жабдықтарын «Мектепке дейінгі, орта білім беру ұйымдарын, сондай-ақ арнайы білім беру ұйымдарын жабдықтармен және жиһазбен жаратқандыру нормаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 22 қаңтардағы № 70 бұйрығына (Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 13272 болып тіркелген) сәйкес сатып алады және пайдаланады.;

8) мүмкіндігі шектеулі балаларды арнаулы психологиялық-педагогикалық қолдау (психолог, арнайы педагог, педагог-ассистент) ПМПК қорытындысы мен ұсынысы негізінде жүзеге асырылады.

Психологиялық-педагогикалық қолдап отыру білім беру ұйымының Жарғысына, білім беру және ғылым саласындағы нормативтік құқықтық актілерге, осы Қағидаларға, білім беру ұйымы мен ерекше білім беруге қажеттіліктері бар адамдардың (балалардың) ата-анасы арасындағы келісімге сәйкес жүзеге асырылады. Психологиялық-педагогикалық қолдап отыру педагогтері білім беру ұйымының педагогикалық кеңесінің құрамына кіреді, әдістемелік бірлестіктердің жұмысына қатысады [18].

2 сурет. Білім беруді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу: процеске қатысушылар

Инклюзивті білім беру жағдайында психологиялық-педагогикалық жағдайларды:

- білім беру деңгейлері бойынша білім беру процесін ұйымдастырудың мазмұны мен нысандарының сабақтастығы;

- білім алушылардың жас психофизикалық даму ерекшеліктерін, оның ішінде бастауыш мектеп жасынан жасөспірімге ауысу ерекшеліктерін есепке алу;

- білім алушылардың, педагогикалық және әкімшілік қызметкерлердің, ата-аналар қоғамының қалыптастыру және дамыту; психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін – білім беру процесіне қатысушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау бағыттарының өзгермелілігі (денсаулық құндылығы мен қауіпсіз өмір салтын қалыптастыру; оқытуды саралау және даралау; білім алушылардың мүмкіндіктері мен қабілеттеріне мониторинг жүргізу, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау және қолдау; саналы және жауапты кәсіби өзін-өзі

анықтауды қамтамасыз ету; коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру және т.б.);

- психологиялық-педагогикалық қолдау деңгейлерін әртараптандыру (жеке, топтық, сынып деңгейі, мектеп деңгейі);

- білім беру процесіне қатысушыларды психологиялық қолдау түрлерінің вариативтілігі (алдын алу, диагностика, кеңес беру, түзету жұмыстары, дамытушылық жұмыс, ағарту, сараптама) [18].

Психофизикалық дамуының айқын бұзылулары бар балалармен қатар, дефектолог-мұғалімдер оқу дағдыларымен (жазу, санау, оқу, сөйлеу), сондай-ақ танымдық процестердің бұзылуымен (есте сақтау, зейін, ойлау) проблемалары айқын көрінбейтін оқушылармен түзету-дамыту жұмыстарын жүргізеді. Сабақтар ұсақ моториканы дамыту үшін ойын түрінде де, арнайы әзірленген жеке тапсырмалар түрінде де ұйымдастырылуы мүмкін.

Психологиялық-педагогикалық қолдау мен түзету-дамыту көмегінің табыстылығы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің барлық мүшелерінің бірлескен күш-жігеріне байланысты екенін атап өткен жөн. Бұл дефектолог-мұғалімдер, педагог-психологтар, логопед-мұғалімдер, сондай-ақ ата-аналар, пән мұғалімдері және сынып жетекшілері сияқты мектеп ішінде де, әртүрлі ұйымдардың мамандары (мысалы, ППТК) арасындағы өзара әрекеттесуді күшейту қажеттілігін көрсетеді.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің мамандарына оқушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау әдістемесін әзірлеу және психология және педагогика саласындағы білімді кеңейту үшін сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен және ата-аналармен ынтымақтастықты күшейту, сондай-ақ барлық оқушылардың ерекшеліктері мен жеке мүмкіндіктерін

анықтау әдістері, оларды тәрбиелеу және оқыту ұсынылады.

Сондай-ақ білім алушыларға психологиялық-педагогикалық және түзету-дамытушылық қолдау көрсету үшін оқу процесінің кез келген уақытында оқушыларда туындауы мүмкін ерекше білім беру қажеттіліктерінің кең спектрін анықтауда әлеуметтік-психологиялық-педагогикалық қызмет (ӘППҚ) мамандарының рөлін жандандыру қажет. Бұл ретте психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар мамандарының ұсыныстарына ғана сүйенудің қажеті жоқ.

Мектепте инклюзивті білім берудің тиімді дамуын қамтамасыз ету үшін барлық қолда бар ресурстарды, соның ішінде ішкі және сыртқы қолдауды барынша пайдалану қажет. Ішкі қолдау дегеніміз – барлық мұғалімдер мен мектеп қызметкерлерінің белсенді өзара әрекеттесуі мен ынтымақтастығы, олардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде балалардың барлық үш тобына қолдау көрсету әдістерін қолдану кезінде олардың бірлігі мен өзара түсіністігі [12].

Сонымен қатар, бірінші топқа кіретін балаларды – мүмкіндігі шектеулі балаларды (МШБ) арнайы қолдауға бағытталған сырттан қолдау маңызды, ол үшін арнайы білім беру ұйымдарының ресурстары (психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, оңалту орталықтары және т.б.), ата-аналар қауымдастығы, үкіметтік емес ұйымдар және қоғамның басқа мүшелері пайдаланылады.

Мектептер барлық білім алушылар үшін барынша қолайлы білім беру кеңістігін құруы қажет:

- материалдық-техникалық жабдықтау (мектеп жабдықтары, кабинеттер, асхана, санитарлық-гигиеналық бөлмелер, кітапхана, спортзал және т.б.) арқылы кедергісіз сәулет ортасын және объектілердің қолжетімділігін құру;

- білім беру процесіне оқу-пәндік ортаның, оқыту құралдарының педагогикалық процесс субъектілерінің бірлескен қызметіне толық бейімділігін көздейтін эргономикалық тәсілдерді кеңінен енгізу (қимыл ойындары мен демалуға арналған аймақтар, көпфункционалы және трансформацияланатын үй-жайлар және т.б.);

- балалардың психофизикалық ерекшеліктеріне сәйкес психологиялық-педагогикалық қолдаудың және оқу бағдарламаларын бейімдеудің жеке бағдарламаларын әзірлеу бойынша жалпы білім беретін мектептердің педагогтері мен мамандарына жүйелі әдістемелік қолдау көрсету үшін арнайы білім беру ұйымдары мамандарымен өзара байланыс жасау [18].

Мектептер білім алушылардың оқу іс-әрекетіндегі қиындықтарды анықтаудың бірыңғай алгоритмдерін әзірлеуі қажет:

- әр жас кезеңінде балалардың жеке, зияткерлік, әлеуметтік дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасауға ықпал ету;

- мұғалімдерге, ата-аналарға балаға жеке көзқарасты жүзеге асыруда психологиялық-педагогикалық қолдаудың әртүрлі әдістері арқылы оқу процесіне оң мотивация қалыптастыру;

- мектептің білім беру процесінде барлық балалардың қажеттіліктерін ескере отырып, оқу кеңістігінің қолжетімділігін қамтамасыз ететін әмбебап оқыту дизайнының принциптерін кеңінен қолдану: қауіпсіздік, ыңғайлылық, теңдік және пайдалану икемділігі, қарапайымдылық, түсінікті;

- оқу процесінде қандай да бір қиындықтары бар білім алушыларға сараланған тапсырмаларды әзірлеу.

Мектептер әр оқушыға оны оқыту, дамыту және әлеуметтендіру мәселелерінде көмек пен көңіл бөлуі керек:

- психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметінің мүшелері диагностика нәтижелерін топтық талқылаудан кейін жаңадан келген білім алушылардың білім беру мүмкіндіктерінің деңгейіне бастапқы бағалау жүргізуі қажет, қажет болған жағдайда баланың әлеуетті мүмкіндіктерін ескере отырып, белгілі бір кезеңге арналған жеке білім беру бағытын әзірлеу; білім беру процесінің барлық қатысушыларына (сынып пәні мұғалімдеріне, ата-аналарға және басқа да педагогтарға) ұсынымдар жасау қажет.

- мұғалімдерге ата-аналармен, білім алушыларды бірлескен психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мәселелері бойынша мамандармен тұрақты ынтымақтастықты қолдау маңызды;

- арнайы жабдықты қоса алғанда, заманауи білім беру ресурстарын қолдана отырып, оқушылардың жеке қабілеттері мен «күшті жақтарын» дамытуға бағытталған оқу сабақтарын әзірлеу.

Мектептер инклюзивті білім беру менеджментін жетілдіруі қажет:

- арнайы және қосымша білім беру ұйымдарымен, әлеуметтік қорғау және денсаулық сақтау, мәдениет және спорт ұйымдарымен өзара байланыс жасау арқылы оқытудағы қиындықтардың, дамудағы бұзылыстардың, балалар мүгедектігінің алдын алу тетіктерін жетілдіру;

- білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің қызметі бөлігінде мектептің кадрлық әлеуетін арттыру;

- инклюзивті білім беруді жүзеге асырумен байланысты кәсіби міндеттерді шешуде психологиялық-педагогикалық қолдау мектеп қызметі мамандарының құзыреттілігін жетілдіру бойынша жүйелі жұмыс жүргізу;

- инклюзивті білім беруді жүзеге асырумен байланысты кәсіби міндеттерді шешуде психологиялық-

педагогикалық қолдау мектеп қызметі мамандарының құзыреттілігін жетілдіру бойынша жүйелі жұмыс жүргізу;

- қауіпсіз жайлы білім беру ортасын құру үшін мектептің материалдық-техникалық базасын нығайту;

- өңір және республика мектептерімен табысты инклюзивті тәжірибе алмасу бойынша жүйелі жұмыс жүргізу.

Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жоспары

1-кезең:

Жалпы білім беру ұйымының басшысы психологиялық-педагогикалық қолдап отыруды ұйымдастыру туралы ережені шығарады және бекітеді, психологиялық-педагогикалық қолдап отыру жөніндегі мамандардың құрамы мен міндеттерін бекітеді, педагогтер мен мамандардың кәсіби өсуі үшін пәнаралық негізге жағдай жасайды.

Білім беру ұйымы басшысының орынбасарлары білім алушылардың білім беру қажеттіліктерін бағалау процесін ұйымдастырады, білім беру қажеттіліктерін бағалау кезеңінде және тәрбиеленушілерді/білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдап отыру процесінде тәрбиешілер/педагогтер, мамандар және ата-аналардың өзара іс-қимылын реттейді, психологиялық-педагогикалық қолдап отыруды жүзеге асыратын мамандардың құжаттамасын жинау мен қалыптастыруды бақылау.

Сынып жетекшілері пән мұғалімдері мен ата-аналардың өзара іс-қимылын ұйымдастырады, білім беру ұйымының әлеуметтік педагогтерімен бірлесе отырып баланың дамуының әлеуметтік жағдайын зерттейді, сабақ уақытында және сабақтан тыс уақытта қолайлы эмоционалды-психологиялық климатқа жағдай жасайды.

Білім беру ұйымының тәрбиешілері білім алушылардың оқу бағдарламаларын меңгеруінде қиындықтарды анықтау мақсатында оқу жетістіктерін бақылайды, кәсіптік этиканы және ерекше білім беруге қажеттіліктері бар адамдардың (балалардың) жеке ерекшеліктеріне байланысты құпиялылықты сақтайды, қажет болған жағдайда білім беру ұйымның психологтарынан, әлеуметтік педагогтерден немесе арнайы педагогтерден кеңес алады.

Психологиялық-педагогикалық қолдау процесінің қатысушылары әкімшілік, педагог кадрлар (мұғалімдер, тәрбиешілер, психолог (педагог-психолог), логопед (мұғалім-логопед), арнайы педагог, әлеуметтік педагог, педагог-ассистент), білім беру ұйымының қызметкерлері,

тәрбиеленушілер/ білім алушылар, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдар (балалар) және олар ата-аналары (заңды өкілдері).

Білім беру процесіне қатысушылардың өзара қарым-қатынасы білім беруді/тәрбиелеуді ізгілендіру және командалық тәсіл қағидаттарына негізделеді [18].

2-кезең:

Білім беру қажеттіліктерін бағалау немесе ПМПК ұсынымы негізінде білім беру ұйымының басшысы ерекше білім беруге қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды) психологиялық-педагогикалық қолдап отырудың жеке бағдарламаларын, оның ішінде жеке оқу жоспарларын, жеке/бейімделген білім беру бағдарламаларын, мамандардың жеке дамыту бағдарламаларын, ерекше қажеттіліктері бар адамдардың (балалардың) тізімін бекітеді.

Білім беру ұйымы басшысының орынбасарлары психологиялық-педагогикалық қолдап отыру процесін ұйымдастырады және бақылайды, ерекше білім беруге қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды) психологиялық-педагогикалық қолдап отыру жеке бағдарламасын жасауға, қолдап отырудың нәтижелерін, тәрбиеленушінің даму динамикасын, оқушының жетістіктерін талқылауда қатысады, мүмкіндігі шектеулі оқушыларды/білім алушыларды сабақтан тыс және бос уақытындағы іс-шараларға қосады, ерекше білім беруге қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды) жеке қолдау процесінің тиімділігін арттыру мақсатында білім беру ұйымында педагог-ассистенттерді ротациялауды жүзеге асырады.

Білім беру ұйымының педагогтері оқу бағдарламаларын бейімдейді, оқу процесін дараландырады және ерекше білім беруге қажеттіліктері бар адамдардың (балалардың) жетістіктерін бағалайды, білімдеріндегі, біліктеріндегі, дағдылардағы олқылықтарды толтырады, оқулықтарды, оқу материалдарды таңдайды, ерекше білім беруге қажеттіліктері бар адамдардың (балалардың) даму жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқу процесін ұйымдастырады, физикалық, психикалық және моральдық денсаулығын сақтау мақсатында сабақтарда және сабақтан тыс жұмыстардың эмоционалдық жайлылық атмосферасын құрады.

Педагог-ассистент ерекше білім беруге қажеттіліктері бар адамдардың (балалардың) сабақта және өз бетінше оқу іс-әрекетінде өзін-өзі ұстау ережелерін сақтау қабілетін жеке қолдау арқылы қалыптастыруға көмектеседі. Психофизикалық дамуы мен мінез-құлқы бұзылған білім алушыларға тұрақты негізде педагог-ассистент қызметтерін көрсету ПМПК ұсынымдары негізінде жүзеге асырылады.

Психологиялық-педагогикалық қолдап отыру кеңесінің шешімімен мінез-құлқында жеңіл ақаулары бар және сабақта бейімделуінде қиындықтары бар оқушыларға көмекші мұғалімнің қызметі тек бір тоқсанға ғана көрсетіледі. Педагог-ассистенттің көмегіне бұдан әрі қажеттілік ПМПК қорытындысы мен ұсынымы бойынша тағайындалады.

Педагог-психологтың немесе әлеуметтік педагогтың көмегіне мұқтаждық білім беру ұйымындағы психологиялық-педагогикалық қолдап отырудың бағалауымен анықталады.

Арнайы педагогтер, педагог-ассистенттер мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу қажеттіліктерін бағалауға, психологиялық-педагогикалық қолдап отырудың жеке бағдарламаларын, оның ішінде жеке оқу жоспарларын, жеке/бейімделген оқу жоспарларын, жеке даму бағдарламаларын дайындауға қатысады және жүзеге асырады, жеке, топтық, кіші топтық дамыту сабақтарын жүргізеді.

Осылайша, қолайлы білім беру ортасын құрудың қажетті шарттарын әр баланың сапалы білім алу, дамыту және әлеуметтену құқығын қамтамасыз ету мақсатында педагогикалық ұжым мен ата-аналардың, арнайы ұйымдар

өкілдерінің және бір бағытта жұмыс істейтін басқа да мүдделі тұлғалардың тығыз өзара іс-қимылы деп атауға болады. Сонда ғана осы білім беру ұйымының барлық балалары жан-жақты қолдауды, қауіпсіздікті, табысты оқуға деген сенімділікті және олардың қоғамға қатысуын сезінеді [18].

2.2. В тобындағы балаларға арналған инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру
(мінез-құлық немесе эмоциялық бұзылыстары бар немесе оқуда ерекше қиындықтары бар білім алушылар)

Инклюзивті білім беру идеясы білім беру ұйымдарының мақсаты мен функцияларын кеңейту болып табылады, олар әр түрлі білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, барлық оқушыларға жан-жақты қолдау көрсетуден тұрады. Білім алушыда оқыту қиындықтарының сипаты мен айқындылық дәрежесіне қарай бір-бірден бірнеше ерекше білім беру қажеттіліктері анықталуы мүмкін. Білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері білім алудың кез келген кезеңінде туындауы мүмкін.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалар мен жасөспірімдердің дамуындағы айырмашылықтардың ауқымы өте үлкен: іс жүзінде қалыпты дамудан, уақытша және салыстырмалы түрде оңай жойылатын қиындықтардан бастап, орталық жүйке жүйесінің қайтымсыз ауыр зақымдануы бар балаларға дейін; басқа құрдастарымен бірге тең дәрежеде оқуға қабілетті балалардан бастап, олардың мүмкіндіктеріне бейімделген жеке білім беру бағдарламасына мұқтаж балаларға дейін [19].

Оқыту мен тәрбиелеу қандай да бір жолмен баланың даму деңгейіне сәйкес келуі керек, бұл дау туғызбайтын және бірнеше рет тексерілген факт. Әртүрлі балалар білімді және дағдыларды әртүрлі игереді. Бұл айырмашылықтар әр

баланың сыртқы және ішкі даму жағдайларына байланысты жеке ерекшеліктеріне ие болуымен байланысты. Балалардың психофизиологиялық ерекшеліктері, олардың ақыл-ой қабілеттерінің әртүрлі деңгейлері әр баланы немесе балалар тобын тиімді оқытуды қамтамасыз ету үшін әртүрлі оқу жағдайларын талап етеді [20].

Балаларды оқытудағы мінез-құлық пен ерекше қиындықтардың психофизиологиялық негіздері туралы айтатын болсақ, ғалымдар, нейро-психологиялық көзқарасты ұстанушылар мәселені педагогтің де, білім алушының да көзқарасы бойынша қарастыруды және педагогтердің проблемаларын «оқыту қиындықтары» және білім алушылардың проблемаларын «оқу қиындықтары» деп атауды ұсынады [21]. Әр түрлі елдердің ғалымдары көптеген оқушылар оқуда қиындықтарға тап болатынын атап өтті, бірақ олардың кейбіреулерінде бұл проблемалар психикалық функциялардың біркелкі дамымауына байланысты ерекше күрделі сипатқа ие, бұл оларды жеңу үшін арнайы түзету көмегін қажет етеді. Бұл балалар оқуда қиындықтарға тап болған оқушылар [21].

Көптеген зерттеушілер балаларды оқытудағы қиындықтардың психофизиологиялық себептерін зерттей отырып, факторлардың екі тобын ажыратады: қоршаған орта (экзогендік) және биологиялық (эндогендік) [21].

Нейропсихология, психофизиология және педагогика деректерін жалпылау кезінде қоршаған орта факторларынан элеуметтік-мәдени, педагогикалық, экологиялық факторлар, биологиялық факторлардан: перинаталдық патологиялар; инфекциялар, ерте балалық шақтағы уланулар, созылмалы аурулар; генетикалық бейімділік және тұқым қуалаушылық; мидың минималды дисфункциялары, жоғары психикалық функциялардың қалыптаспауы ерекшеленеді.

Қазақстандағы балалардың 2020 жылғы жағдайы туралы баяндамада келтірілген Балалардың денсаулығы туралы мәліметтерге жүгінейік [22].

Қазіргі жағдайды талдау балалар денсаулығының нашарлауының тұрақты қолайсыз үрдісін көрсетеді. Туылған кезде сау балалар үлесінің едәуір төмендеуі, бала кезінен мүгедек, негізгі себептері туа біткен ауытқулар, жүйке жүйесінің аурулары және психикалық бұзылулар болып табылатын созылмалы патологиясы бар науқас балалар санының өсуі байқалады.

Бұл жағдайдың себептері қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық, экологиялық жағдай, қолайсыз санитарлық жағдай (оқыту жағдайлары мен режимі, тұрмыстық жағдайлар және т. б.), медициналық белсенділіктің төмендігі, профилактикалық жұмыстың жеткіліксіздігі және т.б. болып табылады. Балалардың денсаулығындағы көрсеткіштер нашарлауының байқалып отырған және сақталып отырған үрдісі алдағы уақытта еңбек ресурстарының сапасына, болашақ ұрпақтың өсіп-өнуіне әрдайым әсер ететіні сөзсіз. Мұндай жағдайда балалардың денсаулығын нығайту – Қазақстанның мемлекеттік саясатының маңызды міндеттерінің бірі [22].

Әрине, балалардың денсаулығының нашарлауының тікелей салдары – оқуда қиындықтарға тап болған білім алушылар санының көбеюі. Ауру баланы әлсіретеді, жүйке жүйесінің жағдайын нашарлатады. Ал әлсіреген, жиі ауыратын балалар, әдетте, төмен, тұрақсыз жұмыс қабілеттілігімен, шаршағыштығымен сипатталады, бұл балалар тапсырманы орындауға баса назар аудармайды, ойлары оңай бөлінеді, бұл сөзсіз оқу қиындықтарының көбеюіне әкеледі, әсіресе бастапқы кезеңде бұл аса байқалады [21].

Организмнің жеке дамуының әртүрлі кезеңдерінде және оқытудың әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі факторлар оқу қиындықтарының негізгі себептері болып табылады. Сүни кезеңдерде (оқудың басталуы, жыныстық жетілу кезеңі) ең маңызды физиологиялық, психофизиологиялық факторлар, денсаулық жағдайы, қалған кезеңдерде психологиялық және әлеуметтік факторлар бірінші орынға шығады. Көптеген сарапшылар кейбір жағдайларда эндогендік және экзогендік факторлардың аралас әсері бар екенін айтады. Биологиялық немесе қоршаған орта факторларының басым болуы оқу қиындықтарының тетіктерінің көріністерін өтеудің ауырлық дәрежесін айқындайды.

Әрине, табиғи бейімділік қауіпті фактор емес. Баланың қоғамдағы әлеуметтенуі көптеген жағдайларға, ең алдымен ересектердің әрекеттеріне байланысты. Қоршаған ортаға дұрыс уақытылы әсер ету, қолайлы қоршаған орта жағдайларын жасау интеллектуалды дамуға ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар босанғанға дейінгі, пери- және постнатальды кезеңдерде келтірілген физиологиялық зиянды өтей алады. Қазіргі ғылыми білім ерте әлеуметтік немқұрайлылық тек функционалды ғана емес, сонымен қатар функционалды-органикалық проблемаларға алып келеді және мұндай балалардағы психикалық даму бағытын терең өзгертуге болады деп сеніммен айтуға мүмкіндік береді.

Сондықтан балаға оқытудың қиындықтары неғұрлым ертерек диагноз қойылса және түзету-дамыту жұмыстары ертерек басталса, соғұрлым жақсы нәтижеге қол жеткізуге болады. Экономика саласындағы Нобель сыйлығының лауреаты Джеймс Хекманның қатысуымен жүргізілген кешенді экономикалық, нейробиологиялық және психологиялық зерттеулер танымдық және эмоциялық даму үшін қауіп тобындағы балалармен түзету шараларының ерте басталуының тиімділігін көрсетеді.

Соңғы жылдары балалар денсаулығының нашарлауы экологиялық және әлеуметтік қолайсыздықтар мен мектептегі білімнің қарқындылығының аясында орын алуда. Қазір көптеген балалар мектепке психофизикалық дамуы тұрғысынан оқуға дайын емес болып келеді. Сонымен қатар мектептегі жүйелі шамадан тыс жүктеме жағдайларына тап болған кезде, олар сәтсіз білім алушылар немесе мектепте денсаулығына байланысты жетістікке жеткен білім алушылар болып шығады. Үнемі сәтсіздік сезімі немесе мазасыз күту мінез құлық пен психологиялық мәселелерге тіпті қоғамға жат мінез құлыққа әкелуі мүмкін [23].

Мысалы, бірінші сынып білім алушысының ағзасындағы жоғары функционалды кернеу зияткерлік және эмоциялық шамадан тыс жүктемелер сыныпта жұмыс істеу кезінде белгілі бір қалыптың сақталуымен байланысты ұзақ статикалық кернеумен бірге жүретіндігімен анықталады. Сонымен қатар статикалық жүктеме 6-7 жастағы балалардың шаршауына алып келеді, өйткені белгілі бір қалыпта тұрғанда, мысалы, жазу кезінде, осы жаста дамымаған жұлын бұлшықеттерінің ұзақ кернеуі қажет етіледі. Үздіксіз жазу процесі қол бұлшықеттерінің ұзаққа созылған статикалық кернеуімен қатар жүреді.

Зерттеу нәтижелері білім алушының ең көп таралған іс-әрекеттері бірқатар физиологиялық жүйелердің үлкен кернеуін тудыратынын көрсетті. Сонымен, дауыстап оқығанда метаболизм 48%-ға артады, ал тақтадағы жауап, тестілер импульстің 15-30 соққыға жоғарылауына, қанның биохимиялық көрсеткіштерінің өзгеруіне және т.б. алып келеді.

Сондықтан оқу процесін физиологиялық тұрғыдан ұтымды ұйымдастыру стрессті азайтуды, жұмыс қабілеттілігін сақтау және оқытудың тиімділігін арттыру

үшін жағдай жасауды қамтиды. Бұл жағдайда оқу процесін құрудың үш маңызды принципін сақтау қажет:

- оқу процесін тиімді ұйымдастыру;
- мектеп талаптарының психофизиологиялық мүмкіндіктерге барабарлығы;
- оқыту әдістемелері мен технологияларының білім алушылардың жас және функционалдық мүмкіндіктеріне сәйкестігі.

Талаптардың барабарлығы бойынша білім алушылардың жеке және жас ерекшеліктерін есепке алу көзделеді, бұл педагогтің талаптары мен баланың даму ерекшеліктерін, оның ағымдағы функционалдық жағдайын, бейімделу мүмкіндіктерін салыстыруға және оқу процесін саралау мен дараландыру үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді [24].

Осылайша, балаларды оқытудағы мінез-құлық пен ерекше қиындықтардың психофизиологиялық негіздерін зерттеу мыналар туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

- мінез-құлық қиындықтары гиперактивтілік пен зейін тапшылығының бұзылуы, аутизм спектрінің өрескел емес бұзылыстары сияқты дамудың ерекше аспектілеріне, сондай-ақ отбасындағы ата-ана тәрбиесі мен ата-аналармен қарым-қатынас проблемалары сияқты қолайсыз психологиялық факторларға байланысты болуы мүмкін. Бұл факторлар ұялшақтық, пассивтілік, оқшаулану, даулылық, айтқан тілді алмау немесе агрессивтілік басқа балалармен және мұғалімдермен қарым-қатынаста әртүрлі қиындықтарға әкелуі мүмкін;

- оқушылардың ерекше қиындықтары дисграфия, дислексия, дискалькулия және т.б. қамтитын жазу, оқу немесе санау сияқты жеке оқу дағдыларын меңгеруде көрінуі мүмкін. Бұл қиындықтар әдетте уақытша болып

табылады және мамандардың қажетті көмегі болған кезде оларды жеңуге болады.

Мектептер білім алушылардың осы топтарын белсенді түрде қадағалап, олардың қажеттіліктерін анықтап, оларға уақтылы қолдау көрсетуі керек. Мінез-құлқы мен оқуында ерекше қиындықтары бар мұндай балалар мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің шешімі негізінде мамандардың көмегіне мұқтаж.

Логопедтің көмегі. Логопедке сабаққа барудың негізгі көрсеткіші – ауызша немесе жазбаша сөйлеудің кемшіліктері сәтті оқуға кедергі келтіретін кезде оқу бағдарламасын меңгерудегі қиындықтар. Бағдарламаны меңгеруге әсер етпейтін (бала оқытуда табысты) сөйлеу кемістігі бар (мысалы, дыбыстың дұрыс айтылмауы) білім алушылар консультациялық негізде мектеп логопедіне жіберіледі. Ата-аналарға немесе мұғалімге консультациялар бір рет немесе тұрақты негізде (аптасына бір рет, айына бір рет, тоқсанда) көрсетілуі мүмкін. Логопед олардың қажеттілігі мен ұзақтығын дербес анықтайды.

Психологтың қолдауы эмоционалды, мінез-құлық және коммуникативті мәселелерге тап болған студенттерге беріледі, бұл олардың сыныпта сәтті оқуына кедергі келтіреді. Сабақтардың жиілігі мен ұзақтығын жоспарлауды психолог өз бетінше жүзеге асырады. Психологпен сабақтың аяқталуының белгісі – тіпті жеке эмоционалды және мінез-құлық ерекшеліктерін сақтай отырып, оқушының сыныптағы оқу іс-әрекетіне сәтті бейімделуі. Сыныпта оқуға және материалды игеруге кедергі келтірмейтін эмоционалды және мінез-құлық ерекшеліктері бар оқушыларға консультациялық қолдау көрсетіледі. Ата-аналарға немесе мұғалімдерге арналған бұл кеңестер бір рет немесе тұрақты негізде берілуі мүмкін (мысалы, аптасына, айына немесе тоқсанына бір рет).

Педагог-ассистенттің көмегі. Педагог-ассистент білім алушыға оқу процесіне қатысуға көмектеседі, жағымсыз мінез-құлықтың, эмоциялық және мінез-құлықтың бұзылуының алдын алады, оқу процесін ұйымдастырады, бағыттайды. Ол оқушының мінез-құлқын бақылауды сақтай отырып, оны оқу дағдыларын өз бетінше игеруге үйретуі керек. Сонымен қатар педагог-ассистент білім алушы үшін өзі жасай алатын нәрсені жасамауы керек, бірақ оған өз бетінше оқуға көмектесуі керек. Педагог-ассистент әрдайым білім алушыға көрсетілетін қолдауды азайту үшін жұмыс істеуі керек, өйткені жеке қолдаудың негізгі және түпкі мақсаты – білім алушының сынып пен мектептегі толық тәуелсіздігі.

Қолдауды қажет ететін мінез-құлық және эмоциялық проблемалар:

- білім алушының сабақта тәртіп ережелерін орындай алмауы: партада отыра алмайды, тұра алмайды, сынып ішінде жүре алмайды; педагогтің талаптарын орындамайды;

- білім алушының не істеу керектігін түсінуін қамтамасыз ету үшін педагогтің тұрақты жеке көмегі мен қолдауы қажет болған кезде педагогтің алдын-ала нұсқаулары мен ауызша түсіндірмелерін қабылдау немесе түсіну қиындықтары;

- сабақтағы өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі бақылау қиындықтары: білім алушы сабаққа өзі дайындала алмайды, ересек адамның көмегінсіз сынып жұмысына кірмейді, сынып тапсырмаларын орындамайды;

- мінез-құлық және эмоциялық ерекшеліктері: білім алушы дауыстап сөйлейді, ешқандай себепсіз күледі, айқайлайды, жылайды, балаларды аландатады және сынып жұмысына кедергі келтіреді, сыныптастарына, мұғалімге агрессия танытады [25].

Эмоциялық және мінез-құлық бұзылыстары бар балаларды жалпы білім беру процесіне қосу үшін қолдау стратегиялары

Кеңістіктік-физикалық орта

Баланы бірінші партаға немесе мұғалімнің үстеліне жақын жерге отырғызу, бірақ ол өзін сыныптағы балалардан оқшауланғандай сезінбеуі керек. Тұрақты мінез құлқы бар және зейіні жоғары балалармен эмоционалды және мінез құлық бұзылыстары бар білім алушыларды отырғызу ұсынылады.

Қарым-қатынас

Оқушының мінез-құлқын басқару үшін мұғалім өзінің эмоциясы мен мінез-құлқын басқара білуі керек. Эмоционалды және мінез-құлық бұзылыстары бар оқушымен жұмыс істейтін мұғалім онымен сенімді қарым-қатынас орнатуы керек. Вербал, бейвербал мақұлдау (күлімсіреу, шапалақтау); физикалық байланыс (иыққа тигізу, қолды қысу, құшақтау және т. б.); сүйікті ісшараларға қолжетімділікті қамтамасыз ету; сыйлықтар беру және т.б. ұсынылады.

Оқу процесі

- Оқушыны ынталандыру. Позитивті арттыру (мақұлдау, мадақтау және т. б.) баланың болашақта басқа жағдайларда осындай мінез-құлықты қайталау ықтималдығын арттырады.

- Бұл оқушылардың күшті жақтарын анықтау оларды сыныпта жақсы қабылдауға әкелуі мүмкін.

- Оқушыға назар аудару және оның жақсы мінез-құлқын мақтау.

- Оқушыларға көп уақытты қажет ететін тапсырманы орындау тәсілін жоспарлауға қолдау көрсету және жоспардың орындалуын бақылау.

- Бірлескен оқыту негізінде сабақ беру және оқыту әдістерін қолдану. Орындалуы тиіс міндеттерді өзектендіру үшін көрнекі құралдарды пайдалану.

- Тұрақты кері байланыс, оқушыға күнделікті сенім қажет мінез-құлықты және мүмкіндігінше оқушылардың өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын игеруге деген ұмтылысын ынталандырады.

- Әдейі назар аудартуға тырысқанда, баланың жақсы емес мінез-құлқын елемеу; бұл мінез-құлықтың қайталануын болдырмайды.

- Өз балаларына дербестік дағдыларын игеруге және өз уақытын дұрыс пайдалануға, бөлуге көмектесу мақсатында ата-аналармен ынтымақтастық.

Ерекше қиындықтары бар балаларға қолдау көрсету бойынша ұсыныстар

Оқудағы қиындықтар – бұл белгілі бір мәселелерді, баланы оқытудағы қиындықтарды сипаттайтын жалпы термин. Оқудағы қиындықтар біртекті емес, балалардың дамуына байланысты әртүрлі. Олар қозғалыс дағдыларына (қозғалыс, қозғалысты үйлестіру, кеңістіктегі бағдарлау), зияткерлік қабілеттерге (қабылдау, есте сақтау, ойлау, зейін, тіл/сөйлеу) әсер етеді. Олар академиялық үлгерімге (оқу, жазу, санау және т.б.), мінез-құлық пен эмоцияларға әсер етеді.

Оқытудағы қиындықтардың 2 түрі бар: (1) бейвербал, оның ішінде психомоторлық қиындықтар (диспраксия, дисграфия) және (2) ауызша, олар сөйлеу бұзылыстарымен және негізгі тілдік бұзылыстармен (дислексия және дискалькулия) байланысты. Оқытуда ең

жиі кездесетін қиындықтар: диспраксия, дисграфия, дислексия, дискалькулия.

Диспраксия – бұл белгілі бір оқу қиындықтары, ол қозғалыстар тізбегін, кеңістіктік бағдарлауды, қозғалыстарды үйлестіруді және ерікті қимылдардың автоматизмін жоспарлау қабілетіне әсер етеді. Бұл көбінесе қабылдау, тіл және ойлау мәселелерімен, эмоциялық мәселелермен және мінез-құлық қиындықтарымен байланысты.

Диспраксия келесі нақты бұзылыстарда көрінеді:

- қозғалыс дағдылары деңгейінде – бұл жалпы ыңғайсыздық, тепе-теңдіктің нашарлығы, дененің жеке бөліктерінің қозғалысын үйлестіру дағдыларын игерудегі қиындықтар (велосипед немесе жүзу), графикалық дағдыларды қалыптастырудағы қиындықтар (сурет, жазу).

- қол және практикалық іс-әрекеттің қалыптасу деңгейінде: заттардың реті бойынша орналастырудағы қиындықтар, жазудың түсініксіздігі, нашарлығы, қолдың моторикасындағы қиындықтар (заттарды, тағамдарды, ас құралдарын және т.б. жиі қағып кету).

- жеке бейнелеу және кеңістіктік дағдылар деңгейінде: таза емес және өрескел сыртқы көрініс, ыңғайсыз жүру, өзін-өзі шатастыру.

- математика және сандар саласындағы дағдыларды қалыптастыру деңгейінде: сандарды инверсиялау және дұрыс емес жазу үрдістері, орналастыру/ кеңістіктік білдіру, суреттер, графиктер, кестелер және т.б. тұрғысынан қиындықтар.

- эмоциялық және әлеуметтік қарым-қатынас деңгейінде – қарым-қатынас пен ауызша қарым-қатынастағы қиындықтар, сенімсіздік, көңілсіздік, қорғаныс немесе агрессивті жүйке мінез-құлқы, алаңдаушылық, стресс және депрессия жағдайы.

Дислексия – сауаттылық дағдыларын қалыптастыруға және дамытуға (оқу, жазу, сөздерді (мағыналарды) декодтау, математикалық санау, тыңдау қабілеті) әсер ететін және тілді дамыту мен қолдануға байланысты оқытудың нақты қиындықтары. Дислексия танымдық қабілеттердің бұзылуында көрінеді (жедел жад).

Дислексия белгілері жасына байланысты өзгереді. Дислексиясы бар балалар дамуының ең көп кездесетін белгілері:

- бала құрдастарына қарағанда кешірек сөйлей бастайды; басқа балалардан айырмашылығы, сөйлеу дыбыстарын, сөздерді айтуда үлкен қиындықтарға ие;

- алфавитті, сандарды, аптаның күндерін, түстерді есте сақтауда, өз атын жазуда және оқуда қиындықтар туындайды;

- өлеңдерді, мәтіндерді, әңгімелерді және т.б. оқудағы қиындықтар;

- сөздерді буындарға қиналып бөледі, оқуда, қолмен жазуда қиындықтар бар;

- сөздердегі әріптердің орнын ауыстырады (доп – под, тас – сат және т.б.), есептегі сандардың ретін ауыстырады;

- грамматиканы, дұрыс жазу ережесін үйренуі өте қиын, оқу мен жазуды жақсы меңгермейді;

- жазуы түсініксіз, әдетте қалам немесе қарындашты қате ұстайды, жұдырықпен немесе қатты ұстайды;

- жаңа сөздерді, фактілерді, оқиғаларды есте сақтау қиын;

- сөздік қоры жеткіліксіз, идеяларды, оқылған мәтіндерден жаңа ақпаратты меңгеруі қиын;

- өз уақытын ұйымдастыруда, жұмысты жоспарлауда және т.б. қиындықтар бар.

Дискалькулия – математикалық әрекеттердің логикасын түсінудің және математикалық ұғымдарды, ауызша және жазбаша есептеудің амалдары мен әдістерін

қолданудың бұзылуы. Есептеу дағдылары, оқумен қамту кезеңін және баланың ақыл-ой деңгейін ескере отырып, осы жастың орташа көрсеткішімен салыстырғанда жеткіліксіз дамыған болып қала береді.

Дисграфия – математикалық әрекеттердің логикасын түсінудің және математикалық ұғымдарды, ауызша және жазбаша есептеудің амалдары мен әдістерін қолданудың бұзылуы. Есептеу дағдылары, оқумен қамту кезеңін және баланың ақыл-ой деңгейін ескере отырып, осы жастың орташа көрсеткішімен салыстырғанда жеткіліксіз дамыған болып қала береді.

Оқудағы қиындықтар білім алушының ақыл-ойының кез келген деңгейінде туындауы мүмкін. Бұл тәжірибенің, мотивацияның болмауына, эмоциялық факторларға немесе мұғалімдердің нашар дайындығына байланысты емес. Бұл ұлтқа немесе отбасының әлеуметтік-мәдени деңгейіне байланысты емес.

Оқу қабілетінің жеткіліксіз дамуы дамудың әртүрлі кезеңдерінде іске асады және оқу, жазу және математика дағдыларын оқыту процесіне кедергі келтіретін оқу қиындықтарының негізін құрайтын әртүрлі комбинацияларда көрсетілген көріністердің әртүрлі деңгейіне ие. Дислексиясы бар әр бала әртүрлі белгілермен ерекшеленеді және жеке қолдауды қажет етеді. Демек, оқу жолындағы кедергілер мен оқу қиындықтарына келесілер жатады:

- зияткерлік қабілеттері мен мектеп үлгерімі арасындағы айтарлықтай айырмашылық;

- білім беру стратегияларын қолданудағы қиындықтарын құрдастары оңай қолдана салатындай көрсету;

- мектептегі нәтижелерінің құрдастарына қарағанда төмен болуы;

- сөйлеудегі қиындықтар;

- оқу және жазу дағдыларындағы қиындықтар;
- математикалық есептеулер мен есептерді шешу деңгейіндегі қиындықтар;
- психомоторлық және кеңістіктік бағдарлаудағы қиындықтар;
- оқуға теріс әсер ететін қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастардағы қиындықтар.

Оқудағы қиындықтарды жеке педагогикалық көмек арқылы жеңу мүмкін.

Оқуда ерекше қиындықтары бар балаларға арналған жалпы білім беру процесін ұйымдастыру стратегиялары

Кеңістіктік-физикалық орта

- Көмек көрсету және бақылау үшін білім алушыны мұғалімге жақын отырғызу.

Қарым-қатынас

- Жедел, тұрақты, нақты және сындарлы кері байланысты қамтамасыз ету. Кері байланысты қамтамасыз ету және ынталандыру болып табылатын оң аспектілер.
- Білім алушылардың ауызша/жазбаша қарым-қатынас, хабарлама қабылдау/ беру дағдыларын дамыту.
- Сұрақтарды тікелей қою ұсынылады. Қажетсіз абстракциялар немесе өте ғылыми сөйлеу стилі шатасуға әкелуі мүмкін. Балаға негізгі ұғымдардың тізімі берілген жөн.

Оқу процесі

- оқытудың әртүрлі формаларын қолдану: олар әсіресе дислексия бар

балаларда тиімді: (мультисенсорлық тәсіл, психикалық карта, есте сақтаудың әртүрлі тәсілдерін қолдану, компьютерді пайдалану).

- PowerPoint, проектор, диаграммалар, шағын карталар, графиктер сияқты қосымша визуалды презентацияларды пайдалану.

- сабақтың негізгі идеяларын бөліп көрсету және оларды әртүрлі жолдармен бірнеше рет қайталау.

- қысқаша, нақты құрылымдалған түйіндемені жазбаша немесе ауызша түрде, мүмкін болса, сабақ туралы нақты түсінік алу үшін ұсыну.

- талаптарға жауап беру тәсілдерін бейімдеу. Мысалы, сұрақтарға жазбаша жауап берудің орнына, білім алушыға ауызша жауап беруге мүмкіндік беріңіз (оқу/жазу қиындықтары бар білім алушылар үшін), білім алушыларға практикалық іс-әрекеттер арқылы өз білімдерін көрсетуге мүмкіндік беріңіз.

Назар жетіспеушілігі және гиперактивтілік синдромы бар балаларға көмек көрсету бойынша ұсынымдар

Кез келген бала кейде ұқыпсыз, импульсивті немесе гиперактивті болуы мүмкін, бірақ назар жетіспеушілігі және гиперактивтілік синдромы бар бала белгілері мен мінез-құлқын сол жастағы балаларға қарағанда жиі және ауыр түрде көрсетеді. Аталған синдром мектеп жасындағы балалардың 3-5%-ында кездеседі. Назар жетіспеушілігі және гиперактивтілік синдромы әрқашан 7 жасқа дейін басталады және ересек кезде жалғасады. Аталған синдромы бар көптеген балалар басқа асқынулардан зардап шегеді: оқу қиындықтары, депрессия, мазасыздық, мінез-құлқын бұзылыстары.

Аталған синдромы бар балалардың оқуына және білім беру процесіне қатысуына кедергілер:

- іс-әрекеттер мен назарды шоғырландыруға қабілетсіздік. Олар ішкі тәжірибенің кеңдігі мен тереңдігіне байланысты әртүрлі мінез-құлық реакцияларын көрсетеді. Сырттай бұзылулар әртүрлі қарқындылықтағы тұрақсыз эмоциялық реакциялар арқылы көрінеді (қорқыныш, ашу, бақыланбайтын күлкі және жылау); импульсивті мінез-құлық; шамадан тыс гиперактивтілік; агрессивті мінез-құлық; құрдастарымен нашар қарым-қатынас. Бұл белгілер 6 ай немесе одан да көп уақыт ішінде пайда болады. Ұлдарға қыздарға қарағанда жиі әсер етеді.

- импульсивтілік: ішкі сөйлеудің күрделілігі; басқа адамдардың сөздерін аяқтайды және/ немесе оларды үзеді. кейбір психикалық функциялардың бұзылуы (зейін, есте сақтау, ойлау), ескертпелер жазу қабілетінің төмендігі, түсінушіліктің тежелуі, бұл қателіктерден немесе алдыңғы тәжірибеге сүйене отырып үйренуге қабілетсіздікке әкеледі. Гиперактивтілікпен назар жетіспеген жағдайда, бала ішінде де, сыртында да әртүрлі тұлғалық бұзылуларды көрсетеді. Ішкі бұзылыс, мысалы, ұзақ уақытқа созылатын мазасыздық күйі ретінде пайда болуы мүмкін (негізсіз қорқыныш пен көңілсіздік); эмоционалды тұрақсыздық және депрессия; оқшаулану, басқалардан бас тарту; іс-әрекеттен бас тарту, немқұрайлылық.

Зейін тапшылығы гиперактивтілігінің бұзылуы бар балаларға арналған жалпы білім беру процесін ұйымдастыру стратегиялары

Кеңістіктік-физикалық орта

- Оқушының оқу ортасынан назарын аударуға ынталандыратын нәрсені анықта; олардың әсерін шектеу. Оқушыны оны алаңдататын жерлерден (мысалы, терезелер) мүмкіндігінше алыс отырғызу.

- Назар жетіспеушілігі және гиперактивтілік синдромы бар білім алушының жанына мұқият және мінез-құлық қиындықтары жоқ басқа білім алушыларды отырғызу.

Қарым-қатынас

- Талаптарды оң және жағымды түрде тұжырымдау. Міндеттерді нақты және қысқа тұжырымдау. Балаға қолжетімді, нақты сөздікті қолдану. Бірнеше тапсырмаларды қамтитын мәлімдемелерден аулақ болу.

Оқу процесі

- Сабақты назар аударатын тапсырмадан немесе ынталандырудан бастау. Вербал және бейвербал элементтермен (ым-ишара, бет-әлпет, дауыс үні) назар аудару және ұстап тұру.

- нақты тапсырмаларды орындауға қосымша уақыт беру.

- тапсырманы немесе тестті орындауға бөлінген уақытты бейімдеу. Мысалы: іс-әрекетті жүзеге асыруға бөлінген уақытты даралау; кейбір білім алушылар үшін әртүрлі ритмді белгілеу (ритмнің жоғарылауы немесе төмендеуі).

- сабақ барысында қысқа үзілістерді қолдану.

- қызметтің бір түрінен екіншісіне кенеттен ауысуға жол бермеу.

- баланың күшті жақтарын, әсіресе сабақтан тыс уақытта қолдау немесе мадақтау тәсілдерін анықтау.

- сабақ барысында баланы алаңдатуы мүмкін факторларды жою.

- балаға жағымды әрекеттерді анықтау және олардың оларға қатысуын ынталандыру.

Назар жетіспеушілігі және гиперактивтілік синдромы бар балаларға ережелерді сақтау қиынға соғады, бірақ олардың мінез-құлқын көбінесе оларға жүгіну немесе олардың мінез-құлқына бірден жауап беру арқылы басқаруға болады. Мысалы, егер дені сау бала өзін жақсы ұстаса, ата-ана оны күніне бірнеше рет мадақтайды; аталған синдромы бар балаға жиі (мүмкін әр 20 минут сайын) және ата-аналардың тікелей реакциясы қажет. Кері байланыс сипатына қарамастан, ауызша мадақтау уақытылы және жиі болса тиімді болады. Ата-ананың рөлі – баланы ынталандыру, оған өз күштеріне сенуге мүмкіндік беру.

Аутизмі бар балаларға оқу процесін ұйымдастыруға қолдау көрсету бойынша ұсыныстар

Өздеріңіз білетіндей, ерте балалық аутизм синдромы 2,5-3 жасында аяқталады. Бұл жаста баланың психикалық дамуы бұрмаланудың айқын белгілеріне ие (В.В. Лебединский, 1985), бұзушылықтар кең таралған және мотор, сөйлеу, интеллектуалды даму ерекшеліктерінде көрінеді. Қазіргі уақытта психикалық дамудың бұрмалануы, ең алдымен, баланың басқалармен белсенді қарым-қатынас жасау мүмкіндігінің жалпы бұзылуымен байланысты екендігі айқын бола түсуде. Мұндай бұзушылық өмірдің бірінші жылында баланың мінез-құлқы мен дүниетанымын қалыптастыратын негізгі аффективті тетіктердің қалыптасуындағы қиындықтардың табиғи нәтижесі болып табылады (О.С. Никольская, 1990). Олар нәрестені әлеммен байланыстан қорғау мақсатында дамиды.

Дәстүр бойынша, бұрыннан бар аутизм синдромының ең айқын белгілері келесідей анықталады:

- эмоциялық байланыс орнату қабілетінің бұзылуы;

- мінез-құлықтағы стереотип өмір сүру жағдайларының тұрақтылығын сақтауға және оның шамалы өзгерістеріне төзбеушілікке деген ұмтылыс ретінде көрінеді; баланың мінез-құлқындағы монотонды әрекеттердің болуы сияқты мотор (тербелу, секіру, түрту және т. б.), сөйлеу (бірдей дыбыстарды, сөздерді немесе сөз тіркестерін айту), кез келген тақырыптағы стереотиптік манипуляциялар; монотонды ойындар; сол объектілерге тәуелділік; сол тақырыптағы әңгімелерде, сол суреттерде көрініс табатын стереотиптік мүдделер;

- сөйлеу дамуының ерекше бұзылыстары (мутизм, эхолалия, сөйлеу мөрлері, стереотиптік монологтар, сөйлеуде бірінші тұлғаның болмауы), оның мәні сөйлеуді қарым-қатынас мақсатында пайдалану мүмкіндігінің бұзылуы;

- барлық зерттеушілер балалар аутизмі, ең алдымен, ерекше биологиялық себептерден туындаған психикалық дамудың бұзылуы болып табылады, ол өте ерте көрінеді.

Аутизмі бар балалардың оқуына және қатысуына кедергілер:

• Әлеуметтік өзара әрекеттесу және тұлғааралық қатынастар, олар бірқатар белгілермен көрінеді: сол жастағы балалармен достық қарым-қатынас орната алмау; қуаныш, қайғы, жұмыспен қамту немесе жетістіктермен бөлісу қажеттілігінің болмауы және т.б.; эмпатияның болмауы, басқалардың сезімдерін түсінудегі қиындықтар және т.б.;

• Сөйлеу кідірісінде көрінетін вербал және бейвербал қарым-қатынас; аутизмі бар балалардың шамамен 50%-ы сөйлеуді дамытуда қиындықтарға тап болады; бейвербал қарым-қатынас дағдыларын дамытудағы маңызды проблемалар, мысалы, тікелей көзқарас, мимикалық өрнектер мен пантомималарды қабылдау және т.б. олар стереотиптік және қайталанатын сөздер/сөйлемдерді

қолданады (эхолалия); ауызша емес қарым-қатынас дағдыларын дамытуда қиындықтар туындайды; сөйлесуді қолдауда, сөйлесетін адамның көзқарасын түсінуде; хабарламаны, жіберілген мағынаны, әзілді және т.б. түсіну қабілеті төмендейді;

• Өртүрлі іс-шараларға, оның ішінде ойын түрлеріне деген қызығушылықтың төмендеуі, келесідей көрінеді: стереотиптік мінез-құлық мектепке бір бағытта жүреді, қолдарын шапалақтайды немесе денесін сергітеді және т.б.). Көбінесе аутист балалар ойыншықтарға ерекше назар аударады, ойыншықтың бір бөлігіне назар аударады (мысалы, автомобиль дөңгелектері); белгілі бір тақырыптарға (футбол, пойыз кестесі, ауа-райы болжамы, жаңалықтар және т. б.), «өз әлемінде өмір сүреді»;

- Жоспарлау мен мақсат қоюдағы қиындықтар;

- Қойылған мақсаттарға жету үшін қажетті қадамдарды анықтаудағы қиындықтар;

- Эмпатияның болмауы (олар басқа адамдарға немқұрайды, енжар немесе менмен);

- Қиялдың болмауы (рөлдерді ойнай алмайды, бірақ кейде күндер мен сандарға қызығушылық танытады). Осылайша, аутизмнің даму белгілері үшін ерте түзету араласуының қажеттілігі айқын.

Аутизмі бар балаларды жалпы білім беру процесіне қосу үшін қолдау стратегиялары

Кеңістіктік-физикалық орта

• Білім алушыны қолдау және бақылау үшін мұғалімге жақын орналастыру.

Қарым-қатынас

- Ақпараттық қызмет: әңгімелер, экскурсиялар, аlandaушылықты азайту және қауіпсіздік сезімін арттыру.

- Қарым-қатынас жасау қызметі: қарым-қатынас мұғалім-оқушы, оқушы-оқушы, мектептен тыс қарым-қатынас.

- Тұрақты ынталандыру.

- Оқушы қол жеткізген прогресті көрсететін табысты бағалау жүйесін әзірлеу. Оның әкімшілік пен баланың ата-анасының талқылауы.

- Топтардағы жұмысты ынталандыру. Оқушының қарым-қатынас дағдыларына назар аудару.

Оқу процесі

- Оқушыны ұстануға тиісті ережелермен таныстыру.

- Оқушының өзі үшін тым қиын деп санайтын кез келген тапсырмаларды орындау бойынша кеңестер мен үлгілерді ұсыну.

- Оқушы орындауы керек тапсырмалар санын біртіндеп арттыру.

- Көрнекі құралдарды, заттарды презентациялауды басымдықпен пайдалану және сюжеттік презентацияларды пайдалануды азайтуға көшу.

- Компьютерді пайдалану дағдыларына баса назар аудару.

- Нақты өмірлік жағдайларды ұсыну.

- Әртүрлі әдістер, интерактивті жұмыс әдістері арқылы әлеуметтік және сөйлеу дамуына ықпал ету.

- Өзара қарым-қатынас орнатуға бағытталған іс-шараларды ұйымдастыру (әндер, доп ойындары және т.б.).

- Аутист баланың барлық қиырлығына және оның өмір салтын өзгертуге жол бермеу. Бұл көбінесе өте қиын жағдайларды тудырады.

Баламен болып жатқан өзгерістерді барабар бағалау онымен өзара әрекеттесудің дұрыс ұйымдастырылғанын ғана емес, сонымен бірге қай бағытта жүру керектігін, қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің келесі жаңа тәсілдерін игеру керектігін түсіну үшін қажет.

Түзету көмегін ұйымдастырудың кейбір әдістері

1. Аффективті дамудың айқын қиындықтары бар баланы түзетуге тәрбиелеудің бірінші және негізгі әдісі ол үшін барабар ұйымдастырылған орта құру болып табылады.

Аутизм бар баланың қарым-қатынасы максималды түрде болатын ортаны қалай дұрыс ұйымдастыруға болады?

А. Баланы тәрбиелеудің ерекше аффективті режимін құру және қолдау қажет

Бұл әр күннің режимдік сәттерінің жүйелілігі туралы ғана емес, дегенмен ол да өте маңызды. Мұндай балалардың даму тарихынан, өмірдің бірінші жылында олардың көпшілігінде қиындықтар болмағанын білеміз. Болашақта балалардың бір бөлігі белгіленген стереотиптерді қатаң ұстанады, керісінше, қиындықтар жақындарының оларға тіпті кішкене өзгерістер енгізуге тырысуымен пайда болады. Басқа балалар, керісінше, бір жылға дейін пассивті түрде бала тілді алатын өмірдің жүйелілігін жоғалтады, ал 3 жасында ата-аналар әдетте баланы уақытында және үстел басында тамақтандыруда, белгілі бір уақытта горшокқа отырғызуда, ұйықтауда, серуенге шығаруда және көшеден үйге кіргізуе, т.б. үлкен қиындықтарға тап болады.

Бір жағынан, бір рет жасалған тәртіпті қайталауға шамадан тыс бейімділік қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің табиғи және икемді тәсілдерін дамытуға үлкен кедергі болып табылады, екінші жағынан, белгілі бір стереотип – әдеттер, ережелер («әдеттегідей») құру-

бейімделудің міндетті компоненті, сенімділік, тұрақтылық сезімін береді.

Аутизм бар бала үшін дамудың неғұрлым ауыр және жеңіл нұсқалары бар, стереотиптік өмір сүру формасы ең қолжетімді, ал түзету жұмыстарының бастапқы кезеңдерінде – әдетте жалғыз мүмкіндік. Ол көбінесе оны аффективті бұзылудан қорғауға, басқалармен барабар байланыста оның белсенділігін арттыруға және алынған жетістіктерді нығайтуға көмектеседі.

Б. Кеңістікті сенсорлық ұйымдастыру

- Қоршаған сенсорлық өрістің құрылымы мен динамикасына сезімталдықты қолдану.

Аутизм бар баланың қоршаған сенсорлық өріске қаншалықты тәуелді екендігі белгілі. Бір жағынан, бұл оның ерікті ұйымдастырылуында үлкен қиындықтар туғызады: кездейсоқ әсер оны алаңдатады, егер ол өрісте теріс ынталандыру болса, ол селективті сезімдерге тым батып кетуі немесе өзара әрекеттесуден бас тартуы мүмкін. Мәселен, оның назарын толығымен өзіне аудартып, сабаққа көңіл бөлуге мұрса бермейді немесе баланың бұл бөлмеге кірмеуіне себеп болуы мүмкін. Көбінесе мұндай шамадан тыс тәуелділік өзін-өзі қорғау сезімінің болмауына әкеледі (орманға қарай жүгіру, терең суға кіріп кету, баспалдақпен жоғары көтеріліп кету, жолға қарай жүгіру).

Екінші жағынан, сенсорлық ортаны ойластырылған ұйымдастыру баланың қоршаған ортамен өзара әрекеттесуін бұзатын әсерлерден аулақ болады және оны қажетті реттілікті белгілейтін белгілі бір әрекеттерді ынталандырулармен толтырады. Мысалы, дәлізде орналасқан алаша оны дұрыс бағыттайды, ал дер кезінде ашылған есік баланың шығуын ұйымдастырады.

Баламен өзара әрекеттесуді орнатуға тырысатын ересек адамның көмекшісі, ең алдымен, әсердің ырғақты ұйымдастырылуы болуы мүмкін.

- Баламен өзара әрекеттесуді орнатуға тырысатын ересек адамның көмекшісі, ең алдымен, әсердің ырғақты ұйымдастырылуы болуы мүмкін.

Баланың эмоциялық тонусын жағымды сенсорлық әсерлерді, жағымды күшті тәжірибелерді (сумен, жарықпен, сабын көпіршіктерімен, бояулармен, доппен, дәлізде ойнау, жүгіру арқылы және т.б.) қолдану арқылы арттырудың көптеген жолдары бар. Мұны істеу үшін, әрине, сіз баланың нақты тәуелділіктерін, оның ерекше мүдделерін, сондай-ақ оның наразылығын, қорқынышын тудыруы мүмкін нәрсені жақсы білуіңіз керек. Сондықтан мұндай тоникалық сабақтарды таңдау өте жеке болуы керек. Мысалы, сабын көпіршіктері бір баланы қызықтырады, ол олардан қуанады, оларды ұстап алуға немесе басуға тырысады, олар басқасын қорқытады; біреуін бояулармен бояу сергітеді және шоғырландырады, екіншісін тым қатты қоздырады, агрессияны тудырады (түстердің төгілуі, қағаздың тесіктерге қатты жағылуы), біреуіне тежеу қуаныш әкеледі, екіншісіне ыңғайсыздық әкеледі.

- Баланың аутостимуляциясын қолдану.

Баланың аутостимуляциясына қосылу сонымен бірге онымен байланыс орнатудың, оның белсенділігі мен айналасындағы әлемге бағдарланудың, қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің жалпы әдістерін ұйымдастырудың және қиындатудың жетекші әдісі болып табылады.

Ерте жастағы аутизмі бар балалардың аутостимуляциясы әртүрлі болуы мүмкін. Оларға қосылу деңгейі де әртүрлі болуы мүмкін [26].

Түзету жұмыстарын жоспарлаған маман ата-анасымен бірге баланың мінез-құлқында нені өзгерткісі келетінін шешуі керек. Ата-аналардың сұранысына, баланың проблемалық мінез-құлқын талдау нәтижелеріне байланысты мінез-құлықтың себебін, оның қызметін анықтап, мінез-құлықты түзету бағдарламасын жасау керек.

2.3. С тобының балаларына арналған инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру (бірінші кезекте әлеуметтік-экономикалық, мәдени және/немесе тілдік факторларға байланысты қиындықтары бар білім алушылар)

Қазақстанда, әлемнің басқа елдеріндегідей, балалардың білім алуына ата-аналардың жұмыс іздеуіне, жұмыссыздыққа, бір немесе екі ата-ананың жеткіліксіз табысына және соның салдарынан алкогольді асыра пайдалануына, балалардың отбасына барынша көмек көрсету үшін басқа қалаларда ақша табуға деген ұмтылысына байланысты елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдай үлкен әсер етеді.

Әлеуметтік-экономикалық мәртебесі төмен отбасылардан шыққан балаларды және көші-қон процестеріне тартылған балаларды қолдау бойынша мемлекет қабылдап жатқан шараларға қарамастан: білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау деңгейінің жеткіліксіздігі, отбасында оқыту мен тәрбиелеу үшін қажетті жағдайлардың болмауы, балалар еңбегін пайдалану, шетелдік балаларды оқытумен қамтудың төмендігі сияқты проблемалар шешілмеген күйінде қалып отыр, көші-қоннан зардап шеккен, Қазақстанда тұратын еріп жүрмейтін және бөлек тұрған балалар бойынша статистикалық деректердің болмауы, мигранттар отбасыларынан шыққан балаларда құжаттардың болмауы және басқалар.

Қазақстан балалардың инклюзивті білім беру құқықтарын реттейтін бірқатар халықаралық құжаттарды ратификациялағанын ескере отырып, мысалы, Бала құқықтары туралы Конвенция [27], Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенция [28], Ерекше қажеттіліктері бар адамдардың білім беру саласындағы принциптері, саясаты және практикалық қызметі туралы Саламанка

декларациясы [1], Қазақстан Республикасындағы кемсітушілікке қарсы күрес туралы Конвенция [29], инклюзивті білім беру бойынша өзінің нормативтік құқықтық базасы қалыптасты [8], елде барлық білім алушылар үшін инклюзивті білім беру ортасын құру үшін қажетті ресурстар бар. Бұл ретте, елімізде инклюзивті білім берудің жай-күйін зерделеу бойынша жүргізілген зерттеулердің нәтижелері, әлемдік тәжірибе ЭЫДҰ [16] жіктемесіне сәйкес ерекше білім беруді қажет ететін балалардың барлық топтары қажетті психологиялық-педагогикалық қолдауды бірдей дәрежеде алмайтынын көрсетеді. Қазақстанда, ЭЫДҰ-ның көптеген елдеріндегідей, даму мүмкіндіктері шектеулі балалар (А тобы) барынша қолдау алады, экономикалық, мәдени, тілдік факторларға (С тобы) байланысты қиындықтары бар білім алушылар тым аз қолдаумен қамтылған.

3. ЭКОНОМИКАЛЫҚ, ТІЛДІК, МӘДЕНИ СЕБЕПТЕРГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ОҚУДА ҚИЫНДЫҚТАРЫ БАР БІЛІМ АЛУШЫЛАРҒА ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Әлеуметтік тәуекел тобына жататын отбасылардан ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен жұмыс істеудің тиімді технологияларының бірі білім алушыларға әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету технологиясы болып табылады.

Сонымен, әлеуметтік-педагогикалық қызметтің технологиялары «әлеуметтік-педагогикалық міндет немесе шешіліп жатқан мәселе шеңберінде диагностикаланатын және болжауға болатын нәтижені аспаптық түрде қамтамасыз ететін әрекеттердің, операциялардың және процедуралардың реттелген жиынтығы» деп ұғынылады [30]. Бұл процестің негізінде тәуекел тобындағы баланың әлеуметтік-педагогикалық мәселесін шешуге қатысатын әлеуметтік педагог пен басқа субъектілердің іс-қимыл алгоритмі жатыр. Білім алушыларды әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу мынадай кезеңдерді қамтиды: диагностикалық, мақсатты, әдістерді, тәсілдерді, құралдарды іздеу; ұйымдастырушылық, іске асыру, рефлексивті.

Бұл процесс әлеуметтік педагогтің және тәуекел тобындағы баланың әлеуметтік-педагогикалық мәселесін шешуге қатысатын басқа субъектілердің іс-әрекетінің алгоритміне негізделген. Білім алушыларды әлеуметтік-педагогикалық қамтамасыз ету келесі кезеңдерді қамтиды: диагностикалық, мақсатты, әдістерді, әдістерді, құралдарды іздеу; ұйымдастырушылық, жүзеге асыру, рефлексиялық [30].

Әлеуметтік-педагогикалық қолдау технологияларын қолдана отырып, **әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылармен (аз қамтылған отбасылар) және осы отбасыларда тәрбиеленетін балалармен жұмыс істеу технологияларын** қарастырайық.

Еліміздің/өзге елдер мұғалімдерінің тәжірибесіне сәйкес отбасын әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың келесі бағыттары бөлінеді:

1. әлеуметтік-педагогикалық қызметтің функционалдық мағынасына сәйкес (профилактикалық жұмыс, бейімдеу жұмысы, оңалту жұмысы);

2. әлеуметтік-педагогикалық қызметтің негізгі пәніне сәйкес:

- баланы оқытумен, тәрбиелеумен байланысты мәселелерге қатысты; отбасына қатысты мәселелер және оның дағдарыс кезеңдері туралы;

- отбасының ерекше мәртебесіне қатысты (мигранттар, аз қамтылған отбасылар).

. қызмет саласына сәйкес (мектепте, бос уақытты өткізу саласында, тұрғылықты жері бойынша отбасымен өзара әрекеттесу);

4. көрсетілетін көмектің түрлері мен нысандарына сәйкес (психологиялық-педагогикалық кеңес беруді ұйымдастыру, бала мен отбасының құқықтарын қорғау, ата-ананы оқыту);

5. отбасымен жұмыс істеудің теориялық негіздемесіне сәйкес (психологиялық бағытталған, әлеуметтік бағдарланған, кешенді бағдарланған тәсілдер) [30].

Әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасымен жұмыс диагностикадан басталады, ол тұтас немесе дискретті болуы мүмкін.

Біртұтас диагностика деп отбасының барлық функционалдық және құрылымдық ерекшеліктерін, оның

ішінде оның барлық мүшелерінің ерекшеліктерін ескеру қажет болатын интегралды жүйе ретінде отбасының диагностикасы түсініледі.

Дискретті диагностика отбасының жеке ерекшеліктерін, мысалы, оның табыс деңгейін және оның балаға әсерін анықтау деп түсініледі.

Отбасының материалдық жағдайын бағалау үшін келесі факторлар ескеріледі:

- ✓ отбасының табыс деңгейі;
- ✓ отбасының тұрғын үй-тұрмыстық жағдайы;
- ✓ отбасы көрнекі ортасы;
- ✓ отбасы мүшелерінің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары.

Бұл факторлар отбасының қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайы (төмен, орташа немесе жоғары) туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Төмен әлеуметтік-экономикалық мәртебе күнкөріс деңгейінің шамасымен, тұрғын үй нормаларымен айқындалатын нақты өлшемдерге ие және отбасының тұрғын үй-тұрмыстық жағдайларын зерттеу барысында, білім алушылардың ата-аналарына сауалнама жүргізу және сұхбат беру барысында табыстары туралы анықтамалармен расталады.

Отбасын диагностикалау деректеріне сәйкес отбасын әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеудің тиісті тәсілдері таңдалады: психологиялық бағдарланған, әлеуметтік-бағдарланған және кешенді тәсілдер.

Психологиялық бағдарланған тәсілге сәйкес (М.Ричмонд, Г. Гамильтон, Ф. Холлис, В. Робинсон және т. б.) аз қамтылған отбасынан шыққан бала мен оның ата-анасының проблемасын шешу үшін, ең алдымен, өзіне деген көзқарасын, айналасындағыларға деген көзқарасын өзгерту, туындаған қиындықтарды шешуде қажетті дағдылар мен дағдыларды игеру қажет. Бұл тәсіл жұмыстың

психологиялық және педагогикалық әдістерін (білім алушылардың білім деңгейін, іскерліктерін, дағдыларын, отбасы құндылықтарының болуын, отбасы мүшелерінің психологиялық жай-күйін анықтау) жүргізуді көздейді. Бұл жұмыс жеке және топтық түрде әңгімелер, тренингтер, пікірталастар, кеңес беру және т.б. түрінде жүзеге асырылады.

Әлеуметтік-бағдарланған тәсіл (Т. Парсонс, Р. Мертон, Ч. Кули, Д. Мид, Э. Мейо және т.б.) баланың және оның отбасының белсенді қатысуын және олардың қатысуынсыз жағдайды өзгертуді көздейтін отбасының өмір сүру жағдайларын өзгерту арқылы бала мен оның отбасы мәселесін шешуді білдіреді. Бұл жұмыс күндізгі форматта да (пікірталастар, қызығушылық клубтары), сондай-ақ сырттай (БАҚ арқылы, баспа өнімдерін тарату, электрондық білім беру ресурстарын пайдалану арқылы) жүргізілуі мүмкін.

Кешенді тәсіл тек бала мен оның отбасын ғана емес, оның айналасын да өзгертуді көздейтін психологиялық-бағдарланған және әлеуметтік-бағдарланған тәсілдердің жиынтығын білдіреді. Бұл тәсілді қолдану кезінде әртүрлі мамандарды тарта отырып, отбасымен жұмыс істеудің әртүрлі формалары мен әдістері қолданылады. Орыс ғалымдарының көпшілігі (А.В. Мудрик, Л.В. Мардахаев, М.А. Галагузова, Л.Я. Олиференко және т. б.). бұл тәсіл баланың және оның отбасының проблемалық жағдайларын шешу үшін қолданылады.

Галагузова және оның әріптестері [30] әлеуметтік-педагогикалық қызметте қолданылатын жоғарыда аталған тәсілдерден басқа, шетелдік тәжірибеде кеңінен қолданылатын мақсатты тәсілді (проблемаға бағытталған өзара әрекеттесу моделі) қолдануды ұсынады. Өзара әрекеттесудің проблемалық бағдарланған моделі деп отбасы мәлімдеген және мойындаған нақты практикалық

міндеттерді шешуге бағытталған тәсіл, сондай-ақ мамандардың өз проблемасы туралы хабардар болуына және онымен жұмыс істеуге дайын болуына көмектесу түсініледі. Осы өзара әрекеттесу моделі бойынша жұмыс стратегиялары 4-6 ай ішінде жүйелі жұмысты қамтиды (отбасымен шамамен 12 рет байланыс). Маманның жұмысы баламен жеке де, отбасымен де топтық түрде жүргізіледі (тренинг). Бұл тәсілдің ерекшелігі кәсіпқойдың отбасымен бірлескен жұмысы, оның барысында маман отбасының қиын жағдайды шешу жолдарын өз бетінше анықтауға деген ұмтылысын ынталандырады.

Кешенді тәсіл негізінде жұмысты жүзеге асыратын әлеуметтік педагог жұмысының табысты түрлерінің бірі маман мен оның отбасы (отбасының бір мүшесі) арасында келісімшарт (шарт) жасау болып табылады. Бұл шарт мыналарды қамтиды:

- екі тарап шешуді жоспарлап отырған негізгі мәселенің немесе мәселелердің сипаттамасы;

- атқарылып жатқан жұмыстың мақсаттары мен міндеттері;

- пайдалану жоспарланған рәсімдер мен әдістер;

- мәселені шешу процесінде олардың әрқайсысының рөлін сипаттайтын клиентке және маманға қойылатын талаптар (педагог үшін кездесулер, консультативтік сипаттағы әңгімелер, хаттар, телефон қоңыраулары);

- тараптардың бірі келісімді бұзған жағдайда бірлескен қызмет пен ісқимылдың уақыт шеңбері [30].

Отбасымен әлеуметтік-педагогикалық қызметтен басқа, әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан балаларды оқытудағы ең көп кездесетін қиындықтар *үлгерімі төмен* екенін ескеру қажет. Сонымен, PISA халықаралық зерттеулерінің нәтижелері әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан білім алушылар әлеуметтік-экономикалық

мәртебесі жоғары отбасылардан шыққан білім алушылар мен салыстырғанда оқуда қиындықтарға жиі тап болатынын көрсетеді [31]. Бұл қиындықтар қолайсыз психологиялық климат, тәртіп мәселелері, сыныптың үлкен мөлшері, мұғалімдердің әртүрлі ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге жеткіліксіз дайындығы, материалдық-техникалық базаның әлсіздігі, ұйымдастырылған бос уақыттың болмауы сияқты факторларды қамтуы мүмкін [31].

Әдістемелік ұсынымдардың екінші бөлімінде сипатталған озық халықаралық тәжірибені зерделеу әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан балалармен педагогтердің жұмыс стратегияларының кейбір оң мысалдарын атап өтуге мүмкіндік берді. Мысал ретінде, педагогтердің назарына ғылыми зерттеу нәтижесінде дамыған әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан білім алушыларымен Англия педагогтерінің жұмысының табысты технологиялары ұсынылады.

Бес кедей ауданда орналасқан Англияның отыз бастауыш мектебінде жүргізілген бойлық зерттеудің мақсаты осы табысты мектептерде жұмыс істеудің жалпы стратегияларын, көшбасшылық шешімдері тұрғысынан және оларды педагогтер табысқа жетуде әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан білім алушыларды қолдау үшін қалай жүзеге асыратынын түсіну болды [32].

Бұл зерттеудің негізі Сен мен Насбаум әзірлеген «Мүмкіндіктерге көзқарас» (Capability approach) болды, ол өмір сапасын бағалауға және әлеуметтік әділеттілікті анықтауға салыстырмалы тәсіл ретінде анықталды. Сен [33] айырмашылықтарды үш жолмен анықтайды: физикалық және ақыл-ой [қабілеттері секілді жеке сипаттамаларға сәйкес; туылған саяси, әлеуметтік және мәдени жағдайлар

секілді сыртқы жағдайларға сәйкес; ресурстарды құнды әрекеттерге айналдыру қабілетіне сәйкес, мысалы, оқу және жазу қабілеті. Бұл айырмашылықтар әлеуметтік-экономикалық мәртебе сияқты жағдайларға байланысты кемшіліктер мен артықшылықтардан тұратын теңсіздік пен әділетсіздіктің көзі болып табылады. Мұндай айырмашылықтар ресурстар мен мүмкіндіктердің тарату үлгілері әділетсіз және тең емес болуы мүмкін дегенді білдіреді.

Бродериктің мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру процесіне қосудың теориялық негізіне ұқсас «Мүмкіндіктерге көзқарас» [34] төрт сұрақты қолдана отырып, оның мүшелерінің мүмкіндіктеріне сәйкес белгілі бір топ үшін білім берудегі теңдік туралы сұраққа жауап беру үшін негіз құруға көмектеседі:

1. Мүмкіндіктерді дамыту контекстінде білім берудегі теңдік дегеніміз не?

2. Неліктен біз мүмкіндіктер контекстінде білім берудегі теңдік туралы ойлауымыз керек?

3. Кімді ескеру керек?

4. Мүмкіндіктер контекстінде теңдікті қалай сақтайтынымызға қалай көз жеткіземіз?

Мүмкіндіктер контекстіндегі білім берудегі теңдік туралы бұл шеңбер мектеп педагогтері мен директорларына, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан балаларға назар аударуға, барлық білім алушыларды тең қамтамасыз ету үшін мектептегі барлық процестер мен тәжірибелердің негізінде жатқан осы топтың балалары үшін білім берудегі теңдікті, оқыту және дамыту мүмкіндіктерін дамытуды қамтамасыз ету бойынша бірыңғай көзқарас пен мақсаттарды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Ұлыбритания ғалымдарының [32] зерттеулерінің нәтижелеріне назар аударуды ұсынамыз, «Мүмкіндіктерге

көзқарасты» қолдану арқылы мектеп директорларымен және педагогтермен сұхбат барысында әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан білім алушылармен жұмыс істеудің тиімді стратегияларын анықтау бойынша алынған **жеті негізгі фактор мен сипаттама** ерекшеленді:

1. Мектеп ресурстарымен қамтамасыз етудің теңдік моделіне негізделген стратегиялар. Әділ стратегиялар шешімдерді анықтайды және «әр баладан жоғары үміт күту» бар осы мектептерде ымырасыз қолданылады. Қолда бар ресурстардан барынша пайда алу үшін білім алушыларды қамтамасыз ету үнемі қайта қаралады, қызметкерлерге білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандырудың жаңа тәсілдерін іздеу процесінде тәжірибе жасап, инновациялар енгізу ұсынылады. Мектептер іс-әрекет тиімсіз болған жағдайда курсты өзгертеді, ресурстар әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан білім алушыларға назар аудара отырып, әр баланың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған. Белгілі бір ұжымдық моральдық мақсат барлық ересектердің жұмысына енеді және барлық білім алушылардың қажеттіліктеріне сенімді назар аударады, бұл барлық білім алушылар үшін жоғары сапалы оқыту мен оқуды қамтамасыз етуге ымырасыз ұмтылысқа әкеледі (соның ішінде ерекше қажеттіліктерді үнемі анықтау). Мектепті қамтамасыз ету және отбасыларға тәлімгерлік қолдау көрсету тұрғысынан педагогтер интернет-ресурстарды пайдалану білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруда жоғары тиімді екенін хабарлады. Бұл тәсілге қол жеткізу үшін педагогтер өз қызметкерлерін оқытуға жоғары инвестициялар білім алушылардың жеке оқу жағдайларына сәйкес арнайы дағдыларды уақтылы игеруге әкелетінін хабарлады.

2. Мектеп барлық топтардың (мінез-құлық пен көзқарастарды қоса алғанда) үлгеріміне қатысты жоғары күтулердің ұшталған мәдениеті шеңберінде және балалар мен ересектерге тең дәрежеде талқылауға жатпайтын критерийлер жиынтығына сәйкес жұмыс істейді. Бұл мектептерде білім алушылар мен ересектердің барлық топтарының қызметіне қатысты күтілетін нәтижелер талқыланбайтыны анықталды, бұған академиялық үлгерімді де, жеке қасиеттерді де қоса алғанда, қолайсыз жағдайдағы топ үшін белгіленген және қолдау көрсетілетін өте жоғары үміттер мысал бола алады. Білім алушылардың оқу процесінде тұрақты мінез-құлқын және өміршеңдігін дамытуға айтарлықтай назар аударылады, ал басшылар мен педагогтер білім алушылардың жоғары сабаққа қатысуын қамтамасыз етуге, соның ішінде қол жеткізу қиын отбасылармен табысты жұмыс істеуге айтарлықтай қаражат салады. Барлық мектептерде физикалық орта білім алушылардың оқуы мен үлгерімін қолдау үшін керемет ресурс ұсынады (мысалы, сынып құрылымы, дисплейлер, кітапхананы қамтамасыз ету, ойынға қатысу шарттары тұрғысынан). Педагогтер білім алушылардың оқуға деген құштарлығын сақтау үшін білім алушылардың негізгі оқу дағдыларын, соның ішінде өміршеңдігін дамытуға баса назар аударады. Педагогтер ең осал отбасыларға түсіністікпен қарап, оларды барлық жағынан қолдағанымен, сабаққа қатысу және балалардың әл-ауқаты мектепте шешім қабылдауда маңызды фактор болды.

3. Мектептердің жұмысында сауатты талдау және есеп беру хаттамалары енгізілді, олар мектептерді қамтамасыз етеді: білім беру және тәлімгерлік қызметтердің сапасына тұрақты шолу, оның ішінде қажеттіліктерді қанағаттандырудың ең жақсы тәсілдері анықталған кезде өзгерістер енгізуге мүмкіндік беретін

бақылау (жылына бір рет, ай сайын немесе апта сайын қажеттілігіне қарай жүргізіледі). Сондықтан зерттеу деректері мен бақылау деректері басқа білім алушылардың үлгерімінен артта қалу немесе қиындықтарға тап болу қаупі бар білім алушылар үшін жылдам, бірақ мұқият бағытталған іс-шараларды жүргізуге мүмкіндік береді. Бүкіл мектеп, топ және жеке білім алушы деңгейінде оқу үлгерімі мен тәлімгерлік ақпаратты орынды пайдалану анықталды. Бұл мектептердің педагогтері білім алушының үлгерімі мен олардың әлеуметтік/эмоциялық қажеттіліктері туралы нақты және дәйекті түсінікке ие болды. Үлгерімі бойынша артта қалу қаупі бар білім алушыларды қамтамасыз етудегі өзгерістер тез енгізіледі. Бұл мектептер дәлелді шешімдер кешені негізінде жұмыс істейді (яғни зерттеуге негізделген стратегиялар жиынтығы). Олар білім алушылардың қажеттіліктеріне жауап беру кестесінің икемділігі туралы және білім алушылардың туындаған мәселелерін уақытылы анықтау және оларға жауап беру үшін көбінесе отбасылық күйзеліске немесе жүйке бұзылуына байланысты білім алушылардың дамуының барлық аспектілерін қамтитын көп қырлы бақылауды қолданғанын хабарлады. Педагогтер білім алушылардың үлгерімі мен нәтижелерін зерттеу және педагогикалық қолдау көрсетудің келесі кезеңін үйлестіру үшін тұрақты командалық жиналыстарды пайдаланады.

4. Мектептерде ғылыми зерттеулерге қатысуды қоса алғанда, барлық деңгейлерде персоналды дамытуға елеулі ресурстар салуды көздейтін біліктілікті арттырудың сараланған мәдениеті енгізілді. Бұл мектептерде педагогтер үшін тұрақты, өзекті және жоғары сапалы біліктілікті арттыру жүргізілетіні анықталды. Басшылар барлық деңгейдегі педагогтердің кәсіби білімін дамытуды ынталандырады, соның ішінде өз қызмет бағыты бойынша көшбасшылықты көрсетуді күтеді. Бұл мектептер

белсенді мектепшілік зерттеулер жүргізуге бейілділігін көрсетеді, ал педагогтердің табысты практиканы меңгеруі тиісті оқытудан өту арқылы дамиды. Мұғалімдер өз тәжірибелерін үнемі қайта қарауға ниетті, бұл мектептегі зерттеу бағдарламалары мен кеңірек зерттеулерден алынған білімнің нәтижесі.

5. Әр мектепте педагогтердің білім алушылардың жетістіктері үшін жалпы жауапкершілігінің қалыптасқан мәдениеті бар. Зерттеуге қатысқан мектептерде барлық қызметкерлер білім алушылардың үлгерімін арттыруда толыққанды рөл атқаруы керек ымырасыз қабылдау бар екені анықталды. Қызметкерлер жауапкершілікті өз мойнына алады және білім алушылардың оқуы мен ілгерілеуіне толыққанды үлес қосу үшін өз әлеуетін дамыту үшін барлық мүмкіндіктерді пайдаланады. Педагогтер ересектердің сабақтарды жоспарлауға, өткізуге және бағалауға қосқан кез келген үлесі мақсатты іске асыруды және білім алушылардың академиялық және жеке үлгерімін бақылау үшін жалпы жауапкершілікті ескере отырып бағаланады деп болжады. Тағайындалған персонал оқу бағдарламасының нақты аспектілерін, соның ішінде педагог-ассистенттерді және қажет болған жағдайда көмекші персоналды басқарады. Педагогтер ең осал отбасыларға мамандандырылған қолдау көрсететін ата-аналарды қолдау қызметкерлері тарапынан қосымша ынтымақтастықты жоғары бағалады.

6. Басшылар қызметкерлерге мүмкіндік беруді және инновацияларды ынталандыруды көздейтін «лицензияланған автономия» қағидатын ұстанады (барлық деңгейдегі мұғалімдер мен басшылар үшін). Басшылар қызметкерлерге мүмкіндік беруді және инновацияларды ынталандыруды көздейтін «лицензияланған автономия» қағидатын ұстанады (барлық деңгейдегі мұғалімдер мен басшылар үшін) бейімдеуде

дербестігі бар екенін атап өткен жөн. Басшылар жақсы дамыған кәсіби дамумен келісілген басқару қызметіне тиімді көзқарас туралы хабарлады, соның арқасында оқыту мен оқытудың сапасы артты. Мұны педагогтер де растады, олар қызметкерлерге жаңашылдық танытуға және білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандырудың жаңа тәсілдерін үнемі іздеуге шақырылатынын және оқу бағдарламаларын құрудың икемді тәсілі олардың жеке қажеттіліктерін ескере отырып, білім алушылар тобы мен жеке тұлғаларды үнемі ресурстармен қамтамасыз етуге ықпал ететінін хабарлады.

7. Білім алушылардың оқу үлгерімін, олардың жеке дамуы мен психикалық денсаулығын қамтамасыз етуде айтарлықтай, бірақ ақылға қонымды инвестициялар бар. Маңызды ресурстар ең осал отбасыларды мақсатты түрде тарта отырып, отбасылық қолдау көрсетуге бағытталған. Сондықтан үйде/мектепте сенімділікті арттыруға, сондай-ақ ата-аналардың баланы оқытуға қатысу дағдыларын ынталандыруға (академиялық және мінез-құлық) басымдық беріледі. Отбасылармен және сыртқы агенттіктермен жұмыс әр баланың оқуы мен үлгеріміне теріс әсерін азайту арқылы тұрақтылықты сақтауға бағытталған. Тәжірибелі қызметкерлер ең осал отбасылармен тікелей қарым-қатынас жасау үшін пайдаланылады, білім алушылардың сабаққа қатысуына және білімге қатысуына назар аударады. Педагогтер ата-аналарды тартуға міндеттеме алғанын мәлімдеді және бұл білім алушылардың оқуы мен үлгерімін қолдау үшін өте маңызды екенін айтты. Педагогтер кедергілерді жою және ата-аналарды мектепке келуге және балаларының білім алуына қатысуға шақыру үшін бейресми іс-шараларды үнемі ұйымдастырады. Бұл кездесулердің кейбірі мектептен тыс жерде, соның ішінде ата-аналар өздерін жайлы сезінетін жергілікті кафелерде өтеді.

Осылайша, әлеуметтік-экономикалық факторы төмен отбасылардағы білім алушылармен жұмыс жасауда жетістікке жеткен мектептерде жүргізілген зерттеу нәтижесінде алынған «мүмкіндіктерге көзқарастың» жоғарыда аталған жеті негізгі факторы мен сипаттамасы білім алушылардың теңдігіне инклюзивті тәсілді құрайды. Бұл тәсілді елдің өңірлік ерекшеліктері мен нормативтік құқықтық қамтамасыз етілуін есепке алған жағдайда ел педагогтері әлеуметтік-экономикалық факторларға байланысты қиындықтарға тап болған отбасылардан шыққан білім алушылармен жұмыста қолдана алады.

Ағылшын мектептерінің педагогтері сәтті қолданған «Мүмкіндіктерге көзқарас» Шотландия ғалымдары жасаған инклюзивті педагогикалық тәсілмен тығыз байланысты. Білім беру ортасына қосу шеңбері – бұл автор ғалымдар Флориан, Блэк-Хокинс және Роуз [35] Ұлыбританияның білім беру ұйымдарындағы үлгерім мен инклюзияны зерттеуде деректерді жинау мен талдауды құрылымдау және зерттеу деректерін ұсыну үшін қолданатын зерттеу құралы немесе әдістемелік құрылғы.

Шотландия мектептеріне қатысу үшін негіздемені қолданудың тиімділігін ескере отырып, оны қазақстандық педагогтер экономикалық, мәдени, тілдік факторларға байланысты, оның ішінде мектеп үлгерімін арттыру бойынша жұмыс кезінде оқуда қиындықтары бар балалармен жұмыс істеуге бейімдей алады.

Білім беру ортасына қосу шеңберінің қысқаша мазмұны

1. Білім беру ортасына қосу сыныптың барлық мүшелерінің сынып өмірінің барлық аспектілеріне қатысуын білдіреді.

Білім беру ортасына қосу инклюзия мен жетістіктер арасындағы байланысты білдіретіндіктен, бұл тек ерекше білім беру қажеттіліктері мен мүмкіндіктері шектеулі білім

алушылардың ғана емес, сыныптың барлық мүшелерінің тәжірибесін білдіреді, дегенмен олардың қосылуы (инклюзия) және олардың жетістіктері де маңызды. Білім беру ортасына қосу сонымен қатар ресми оқыту мен оқуды ғана емес, сонымен қатар сынып өмірінің барлық аспектілерін, соның ішінде оның барлық мүшелері арасында пайда болатын бейресми күнделікті өзара әрекеттесуді де қамтиды.

2. Білім беру ортасына қосу және оған кедергілер өзара байланысты және үздіксіз процестер болып табылады.

Білім беру ортасына қосу – бұл оған кедергілермен тығыз байланысты бірқатар процестер: білім беру ортасына қосуды арттыру кедергілерді азайтады және керісінше. Бұл процестер күрделі, түсініксіз және айқын болмауы мүмкін: кейбір білім алушылардың қатысуын арттыратын сынып тәжірибелері басқа білім алушылардың қатысуына кедергілерді арттыруы мүмкін. Бұл өзара байланысты және ешқашан тоқтамайтын процестер үнемі өзгеріп отырады және оларды өзгерту қиын болуы мүмкін. Толығымен қатысатын мұндай сынып болмағандықтан, оған жету жолдарын іздегенде өз ісіне риза болуға болады.

3. Білім беру ортасына қосу айырмашылықтарға жауап ретінде қарастырылады.

Әр сынып өзінің мүшелігімен ерекшеленеді және қатысу барлық балалар мен ересектердің жасына, жынысына, этникалық тегіне, жыныстық қатынасына, әлеуметтік-экономикалық жағдайына және шектеулердің болуына байланысты екенін түсіну және қарым-қатынас ретінде қарастырылады. Кемсітушілік нәзік және күрделі, сирек қасақана болуы мүмкін. Алайда, біреуді маргинализациялау немесе стигматизациялау қандай да бір себептермен қатысуға кедергілер тудырады. Білім беру ортасына қосу білім алушылар арасындағы

айырмашылықтарды жоққа шығару үшін емес, барлығына тең құқықты қамтамасыз ету үшін орын алады. Сондай-ақ ол әркімнің оқуын қолдау үшін бай ресурс бола алатын сыныптағы айырмашылықтарды тануға ықпал етеді.

4. Білім беру ортасына қосу оқытудың белсенді және бірлескен болуын талап етеді.

Білім беру ортасына қосу оқытудың мектеп өмірінің ортасында болып жатқан әлеуметтік және ұжымдық белсенділік екенін мойындайды. Бұл тек әдістер мен технологиялар ғана емес, сонымен қатар барлық білім алушыларды оқу пәнін таңдауға, оқыту тәсілдеріне, соның ішінде қоғамдастыққа қосу арқылы тарту. Білім беру ортасына қосу сонымен қатар педагогикалық ұжымды әріптестерімен белсенді және бірлесіп оқытуды білдіреді. Бұған қол жеткізу үшін қолда бар ресурстарға шығармашылық жолдармен сүйену керек: балалар да, ересектер де қатыса алатын әртүрлі тәжірибелерді, тәжірибелер мен қызығушылықтарды тану, шабыттандыру және қабылдау.

5. Білім беру ортасына қосу өзара тану мен қабылдауға негізделген. Сыныптағы барлық қарым-қатынастардың сапасы өте маңызды, соның ішінде балалар мен ересектер арасындағы, сондай-ақ ересектер мен балалар арасындағы қарым-қатынас. Бұл қарым-қатынастардың табиғаты оқыту мен оқытудың ресми тәжірибелерінде ғана емес, сонымен қатар әр сыныпта күнделікті болатын ұзақ мерзімді бейресми жеке өзара әрекеттесулерде де көрінеді. Сыныптағы барлық өзара әрекеттесулер әр білім алушының құқықтары мен міндеттерін тануды және қабылдауды білдіреді. Сондықтан, барлық мүшелер басқаларды бағалау жауапкершілігін мойындай отырып, өздері болуға құқылы. Олар сондай-ақ өздеріне және басқа білім алушыларға жақын оқытуға

қатысуға құқылы және міндетті, сондай-ақ шешім қабылдау процестеріне қатысу құқығы мен міндеті бар.

Білім беру ортасына қосу шеңберінде педагогтерге оны іс жүзінде қолдануға көмектесетін секциялар, элементтер мен сұрақтар бар.

Әлемнің дамыған елдерінде кеңінен қолданылатын, сондай-ақ біздің елде қолдануға ұсынылатын білім алушылармен жұмыс істеудің тиімді технологияларының бірі оқытудағы әмбебап дизайн технологиясы болып табылады.

«Оқытудың әмбебап дизайны» (UDL) термині адам құқықтарын сақтауға негізделген қозғалысты қоғамды өнімді шығару және сәулет салу кезінде әртүрлі адамдардың қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескеруге шақырудан тұратын әмбебап дизайнды білдіреді [36].

Рональд Мейс идеясының негізінде әзірленген UDL технологиясы білім алушылардың, оның ішінде әлеуметтік-экономикалық факторы төмен отбасылардан шыққан білім алушылардың әртүрлі ерекше білім беру қажеттіліктерін қолдауды көздейді, бұл зерттеулер балалардың басқа топтарына тән оқу қиындықтары бар екенін көрсетеді.

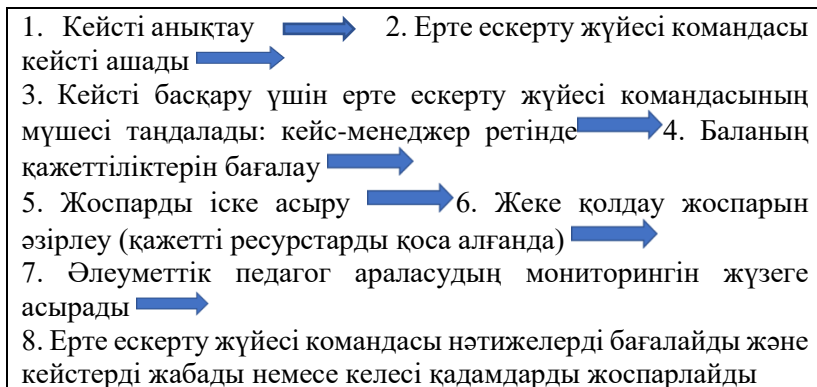
Кейс-менеджмент – бұл «мектептен шығаруға тәуекел тобындағы білім алушыларға кедергі келтіретін және мектепке қабылданбаған немесе ұзақ оқу үзілістері бар (бірнеше айдан бірнеше жылға дейін) балалардың оқуына сәтті интеграцияны (реинтеграцияны) қамтамасыз ететін құрал» [37].

«Кейс» дегеніміз – қолдауды қажет ететін бала, «менеджмент» – ұйымдастырылған процедуралар мен механизмдер.

Кейс-менеджменттің қатысушылары: бала, педагогтер, әлеуметтік тәрбиеші, ата-аналар, мектеп деңгейіндегі және одан тыс мамандар және кейбір жағдайларда баланың достары.

1-кестеде кейс-менеджменттің негізгі кезеңдері келтірілген [37].

1-кесте – Кейс-менеджменттің негізгі кезеңдері

Кейс-менеджменттің мақсаты – «кейс» үшін қажетті ресурстарды анықтау және жұмылдыру (мектепте оқымайтын бала немесе мектептен шығу қаупі бар білім алушы); балаға кешенді қолдау көрсету үшін кәсіпқойлар мен бейресми топтарды біріктіру, қолдау шараларын үйлестіру.

Төртінші кезеңнің негізгі мақсаты – баланың әлеуметтік төлқұжатында да, кейс-менеджмент жоспарын жасау кезінде де көрсетілетін баланың әлеуметтік тәуекел индикаторлары туралы ақпарат жинау.

Ерекше қажеттіліктерді бағалау кезінде бала туралы келесі ақпаратты жинау қажет:

- баланың өміріне әсер еткен негізгі фактор;
- балаға көмектесу үшін мектеп бере алатын көмек түрлері (мысалы, қосымша қамтамасыз ету, сыныптар, көмекші жабдықтар, тегін тамақтану және табысы төмен отбасы үшін мемлекеттік жәрдемақы);
- баланың қорқыту, отбасындағы зорлық-зомбылық, бұзақылық немесе кез келген елеулі қатерлер бойынша

тәуекел тобында болуы және оны басқа мамандарға (мысалы, қорғаншылық және қамқоршылық органдарына) жіберу қажеттілігі туралы мәліметтер. Осы кезеңді іске асырудың маңызды қағидаты құпиялылық қағидатын сақтау болып табылады.

Бесінші кезеңнің негізгі мақсаты – жеке қолдау жоспарын талқылау және араласу шараларының тізімін қабылдау. Бұл кезеңде мектепте қандай шаралар қолданылатынын және сыртқы ұйымдарды (мысалы, қорғаншылық және қамқоршылық органдарын) тарту арқылы қандай шаралар қолданылатынын анықтау маңызды. Әрі қарай, кесте құрып, жоспарланған іс-шаралардың орындалуына жауаптыларды анықтау қажет. Бұл кезеңде қатысушылардың барлық мүшелерін жоспарланған іс-шаралар туралы хабардар ету және олардың дайындығын растау өте маңызды.

Алтыншы және жетінші кезеңдердің негізгі мақсаты кейс-менеджер мен әлеуметтік педагог ерте ескерту жүйесінің тұрақты кездесулерінде жүргізетін жеке қолдау жоспарын іске асыруға мониторинг жүргізу және бақылау болып табылады.

Қорытынды – сегізінші кезеңде әлеуметтік педагог кейс-менеджермен бірлесіп кейстің тиімділігін бағалайды, яғни білім алушының сабаққа қатысуы, оқудың тиімділігі, мінез-құлқы, оның ілгерілеуі туралы ақпаратты жаңартуды қоса алғанда, баланы қолдаудың жеке жоспарын іске асыру барысында болған прогресті талдау жүргізіледі. Бұл кезеңде баланың ата-аналары (қамқоршылары) жетістіктер (мәселелер) туралы ақпарат алады, араласудың келесі қадамдары немесе істі жабу туралы шешім қабылданады [26].

ҚОРЫТЫНДЫ

Білім беру ортасының сапасын жетілдіру жалпы білім беретін мектептер қызметінің маңызды бағыты болып табылады, өйткені бүгінгі таңда Қазақстанның білім беру саясатының басымдықтарының бірі мектептерде мектеп қоғамдастығының барлық мүшелері үшін инклюзивті білім беру ортасын құруға және дамытуға мүмкіндік беретін атмосфераны қалыптастыру үшін жағдайларды қамтамасыз ету болып табылады. Жаңа мектеп – бұл барлығына арналған мектеп.

Кез келген мектепте әртүрлі білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, барлық балалардың сәтті әлеуметтенуі қамтамасыз етілуі керек. Дегенмен дәстүрлі білім беру жүйесі жаңа өркениеттік сын-қатерлерге жауап беретін айтарлықтай өзгерісті қажет етеді. Қазіргі уақытта инклюзивті ортадағы жұмыста мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігінің болмауы, психологиялық кедергілер мен кәсіби стереотиптердің болуы байқалады.

Қазіргі қазақстандық жалпы білім беретін мектептің міндеті – инклюзия ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаға ғана емес, сонымен қатар мектептің өзін, мектеп мәдениетін және білім беру процесіне қатысушылардың қарым-қатынас жүйесін өзгертуге, педагогтер мен мамандардың тығыз ынтымақтастығына, ата-аналарды баламен жұмысқа тартуға бағытталғанын түсіну және қабылдау болып табылады.

Күнделікті тәжірибе деңгейіндегі инклюзивті білім берудің құндылықтары, идеялары, принциптері мінез-құлықтың, өзара әрекеттесудің стереотиптік схемасына айналуы керек.

Инклюзивті білім беруді дамыту, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды білім беру ортасына қосу мәселелері білім беру процесіне қатысушылардың кәсіби мүмкіндіктері мен жеке қасиеттеріне тікелей байланысты.

Инклюзивті білім беруді тиімді жүзеге асыру үшін барлық балалардың қабілеттері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, олардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін икемді білім беру ортасын құру қажет.

Қазіргі заманғы педагог, психологиялық-педагогикалық қолдау мамандары, ата-аналар білім беру ортасын білім алушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімдеуге, олардың толыққанды дамуы мен өзін-өзі дамытуына жағдай жасауға, бір-бірімен өзара әрекеттесуге дайын болуы керек.

Әдістемелік ұсынымдар педагогке оқыту процесін инклюзивті ортаға бейімдеуге, білім алушылардың біліктері мен дағдыларын дамытуға, жалпы білім беру процесінің өнімділігі мен тиімділігін арттыруға көмек көрсетуі тиіс [17, 26].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Саламанкская декларация о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями. URL: http://www.notabene.ru/down_syndrome/Rus/declarat.html
2. ЦУР 4. Global Education Monitoring Report. URL: <https://ru.unesco.org/gem-report/node/1346>
3. Методические рекомендации для методистов организаций образования, управлений (отделов) образования по сопровождению реализации государственной политики в сфере инклюзивного образования, 2023. – 160 с.
4. Методические рекомендации по исполнению педагогами нормативных правовых документов в сфере инклюзивного образования – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – 176 с.
5. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_/compare
6. Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» от 8 августа 2002 года N 345. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345_/compare
7. Закон Республики Казахстан «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» от 11 июля 2002 года N 343. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000343_/compare
8. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования» от 26 июня 2021 года № 56-VII ЗРК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000056/compare>
9. «Об утверждении Типовых штатов работников государственных организаций образования»

Постановление Правительства Республики Казахстан от 30
января 2008 года

https://adilet.zan.kz/rus/docs/P080000077_/compare

10. «Об утверждении Методики подушевого нормативного финансирования дошкольного воспитания и обучения, среднего образования, а также технического и профессионального, послесреднего, высшего и послевузовского образования с учетом кредитной технологии обучения» Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 27 ноября 2017 года № 597. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700016137/compare>

11. «Об утверждении Правил оценки особых образовательных потребностей» Приказ Министра образования и науки РК от 12 января 2022 года № 4. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026618/compare>

12. «Об утверждении Правил психолого-педагогического сопровождения в организациях образования» Приказ Министра образования и науки РК от 12 января 2022 года № 6. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026513/compare>

13. Организация специальных образовательных условий для детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательных учреждениях: Методические рекомендации / Отв. ред. С.В. Алехина. — М.: МГППУ, 2012. — 92 с.

14. Инклюзивное образование: методология, практика, технологии: Материалы международной научно-практической конференции (20—22 июня 2011, Москва) / Моск. гор. психол.пед. ун-т; Редкол.: С. В. Алехина и др. — М.: МГППУ, 2011. — 244 с.

15. URL: <https://www.european-agency.org/sites/default/files/SISL%20Policy%20Messages-EN.pdf>

16. Students with Disabilities, Learning Difficulties and Disadvantages: Policies, Statistics and Indicators – 2007 – March 18, 2008. URL: https://read.oecdilibrary.org/education/students-with-disabilities-learning-difficulties-anddisadvantages_9789264027619-en#page5

17. Методические рекомендации по организации инклюзивной образовательной среды для детей с трудностями, связанными с экономическими, языковыми, культурными причинами – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2022. – 184 с.

18. Методические рекомендации по взаимодействию кабинетов психолого-педагогической коррекции со специалистами психолого-педагогического сопровождения организаций среднего образования – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2021. – 176 с.

19. Методические рекомендации по взаимодействию семьи, школы и органов по трудоустройству при выборе профессии детьми с ООП. Методические рекомендации – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2019. – 154 с.

20. Немов Р. С. Психология. Книга 2. Психология образования / Р. С. Немов — «ВЛАДОС», 2007.

21. Пермякова, М. Е. Психологические аспекты трудностей учения в школе: [учеб. пособие] / М. Е. Пермякова; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 124 с.

22. Доклад о положении детей в Республике Казахстан за 2020 год. – НурСултан, 2021. – 160 с.

23. Ахутина Т.В., Пылаева Н.М. А95 Преодоление трудностей учения: нейропсихологический подход. —СПб.: Питер, 2008. — 320 с: ил. — (Серия «Детскому психологу»). ISBN 978-5-91180-958-4

24. Дубровинская Н.В., Фарбер Д.А., Безруких М.М. Психофизиология ребенка: Психофизиологические основы детской валеологии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. - 144 с.

25. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе: метод. рекомендации/ Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. - Алматы: ННПЦ КП, 2019. - 118с.

26. Методические рекомендации по организации инклюзивной образовательной среды для детей с поведенческими и специфическими трудностями в обучении– Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2022. – 176 с.

27. Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2015 года № 288-V ЗРК.

28. Конвенция о правах инвалидов.

29. Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования / Организация Объединенных Наций. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml

30. Социально-педагогическое сопровождение детей группы риска: региональный аспект [Текст]: моногр./ М. А. Галагузова, Ю. Н. Галагузова, Т. С. Дорохова [и др.]; под общ. ред. М. А. Галагузовой. – М.: ООО «Издательский дом „Ажур“», 2015. –224 с.

31. Agasisti, T., F. Avvisati, F. Borgonovi and S. Longobardi, Academic resilience: What schools and countries do to help disadvantaged students succeed in PISA, OECD Education Working Papers Series No. 167, <http://dx.doi.org/10.1787/19939019>

32. Cockerill M, Grievesonb T, Binghamc S, Higgins S. High achievement for socio-economically disadvantaged

students: Example of an equitable education model in schools across five English districts// International Journal of Educational Research Open. 2021. Vol.2

33. Sen A. 1992. Inequality re-examined. Oxford University Press

34. Broderick, A. (2018). Equality of what? The capability approach and the right to education for persons with disabilities. *Social Inclusion*, Vol 6 (1), 29–39. 10.17645/si.v6i1.1193.

35. L. Florian, K. Black-Hawkins и M. Rose (2017). *Achievement and inclusion in schools*. London: Routledge.

36. Mace, R. L., Hardie, G. J. & Place, J. P. (1996). *Accessible environments: Toward universal design*. Raleigh, NC: North Carolina State University.

37. МакЛафлин К., Яковец Н., Винтер Л. 2019. Система раннего предупреждения для профилактики, выявления и реагирования на выбытие детей из системы образования в Казахстане: практическое руководство. ЮНИСЕФ Казахстан.

ОӘЖ 376

КБЖ 74.3

К76

Кошербаева Л.К., Исмагулова С.К.

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ЕРЕКШЕ
БІЛІМ БЕРУГЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРҒА
АРНАЛҒАН ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫН
ҰЙЫМДАСТЫРУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК
НҰСҚАУЛЫҚТАР**

ISBN 978-601-7647-34-6

ISBN 978-601-7647-34-6

